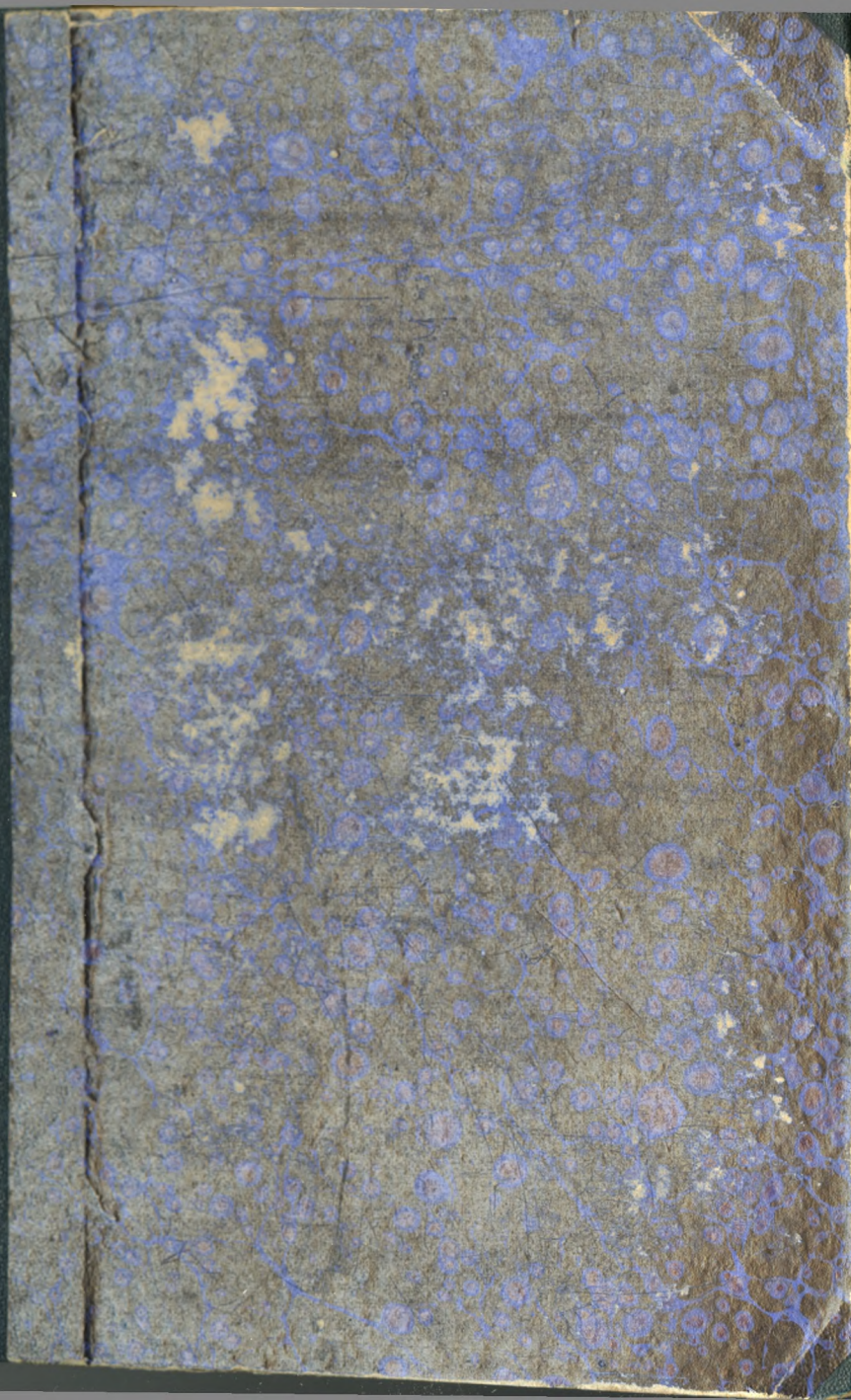

Politikai
röpiratok.

54.

54

418

A

VÁLSÁGRÓL.

IRTA

HORVÁTH GYULA,

orsz. képviselő.

8.

BUDAPEST.

LÉGRÁDY TESTVÉREK.

1874.

LIBR. ROY. 419021

DE BALLAGI GÉZA.

MOTTO: *Oh mert tovább e kétség türhetetlen,
A koczkarázás kínját érzenünk ;
De nyujtanók a perczet, még vetetlen
A szörnyü csont, ha rajta mindenünk.
Egy lépés a gomolygó végtelenbe,
Holott örvényzik a lét, a halál,
És mi fogódzunk a hitvány jelenbe ;
Tarts még egy kissé, gyöngé szalmaszál !*

Arany.

A magyar állam fölé mind sötétebb felhők tornyosulnak, mindenki érzi a vést, mint a közelgő vihart a hajós; a megmenekülés iránti kétség azon arányban nő, mint a vést közeledni látjuk vagy látni véljük. Pedig annál biztosabban és hamarább következnek be a vésteljes catastrophák, mentől kevesebb ellenállást fejtünk ki, és mentől nagyobb orientalis fatalismussal tekintünk jövőnkre.

Még ma is nem az orvosszereket keressük meglévő bajainkra, nem az ellenszereket a bekövetkező vész ellen, hanem vagy egymást félemlítjük meg kölcsönösen a valóságot is meghaladó visioinkkal, vagy egymás között keressük azokat, kik ezen bajokat okozták, hogy szemrehányásokkal illesztük őket, és szomorú igazságot szolgáltatassunk azon közvéleménynek nevezett habozásnak, mely ma Magyarországon csak félni és elítélni tud.

A mely társadalom vagy állam önmaga iránti bizalmát elvesztette, melyet csak a saját sorsa feletti kétség vagy pedig azon czivakodás, mit azért folytat, hogy vagy egyeseket vagy pártokat ezen állapotok előidézéséérti felelősségben elmarasztaljon, képes csak galvanizálni, az ily társadalom vagy állam beteg, és ezen betegség teszi az államhatalom minden faktorát a törvényhozástól kezdve az állam-közigazgatásig

képtelenné arra, hogy úgy magán mint az államon segítsen.

Ezen körjelek rendesen csak alkotmányos államokban fordulnak elő; a történelem erre számtalan példát mutatott föl, valamint arra is, hogy mikép végződtek az ehez hasonló bajok. Vagy a társadalom vett magán erőt, fokozott tevékenységgel és erős elhatározással az események urává küzdötte föl magát, s a szerencsétlenségben szívósságot, a vész közepett önfeláldozást tanusítván, csak egy pártot ismert jogosultnak és ez az volt, mely kétségbe nem esett, s mely nem a nemzet megosztása, de annak egyesítése árán erősödött; csak annak nem bocsátott meg, ki kétségbe esett; csak azt ítélte el, ki megbocsátani nem tudott a múltért. Vagy megtörtént az, hogy az ily államokban a pártok, melyek az alkotmány megsemmisítésének árán tolakodtak föl és növekedtek nagygyá, a hatalmat magokhoz ragadván, ezen hatalmat alkotmánynak keresztelték, s midőn látták, hogy a nemzet ezen alkotmánynak nevezett hatalmat sem támogatni, sem megvédeni nem bírja és nem akarja, a hatalom kérdését magok is az alkotmány kérdésével összetévesztvén, hogy magokat megmenthessék, a reactio és absolutismus tárt karjaiba rohantak, és lön finis Poloniac.

Magyarország ma egy ily válság előestéjén áll; töltünk függ még ma, hogy mire ébredjen föl e nemzet holnap — — még van idő, hogy azok, kiknek az állam sorsa szívökön fekszik, azon büvkürből kilépjenek, hová a sztkkeblti pártélet bekergette, még van idő azon tévtanokból kijózanodni, melyeket a hamis

próféták az igazság és szabadság igéi helyett hirdettek, még van akarat és erő e nemzetben az államot és az alkotmányt megvédeni; de arra sem akarat, sem erő nincs benne, hogy egy önmagában szétzüllött pártot és egy az események által elítélt rendszert és pártpolitikát megmentsen, valamint arra sincs, hogy ezen nehéz időkben nagyra törekvő embereknek, kik személyes ambíciójokat mindenek fölé helyezik, piedestálakat építsen.

Hiába kiáltanak vést, hiába fenyegetnek reactio, nemzetiségi háboru, állambukás és hasonlókka, mig a nemzet az iránt tisztába nem jött, és az iránt garantiákat nem bir, hogy nem az elítélt politikát és rendszert segíti lábra, hanem az államot teszi életképessé, az alkotmányt magát menti meg: nem fognak sem köztevékenységet, sem áldozat készsége találni ez országban, legalább nem annyit, mennyire megküzdhetni a vésszel szükségünk van. E molochnak, melyet jobboldali politikának neveznek, némelyek plane a magyar alkotmánnyal cserélnek össze, annyi áldozatot hozott a nemzet, mely elég lesz vala nem csak egy meglevő alkotmány kifejtésére, de egy új állam alapítására is. Nem az alkotmányt conserváltuk eddig; mert ugy az, a hogy most is áll, nem jobb vagy baloldali, hanem nemzeti alkotmány, de conserválva lett azon balhit, hogy az alkotmány fentartása és a jobboldal politikája, rendszere és hatalmának fentartása egy és ugyanazonos dolog.

És ezen tévhit ápolgatása került a közszellem megrontásába, az állam-financiák derangirozásába és evvel kereskedelmi, ipari és vasuti érdekeink elnyomásába,

hogy ne mondjam megsemmisítésébe. És került igen sok embernek, kiben meg volt a tehetség, erő, jóakarát, és áldozatkészség, hogy úgy fejezzem ki magam, elhasználódásába. Kevés kivétellel a kormányon ült férfiak magok is csalódva hagyák el helyeiket, a várakozásában megcsalódott közvéleményt és nemzetet; feszített tevékenységek és áldozatkészségöket egyebet nem eredményezett, minthogy az előbb ép egészségöket és reputatiójokat a viszszalépésnél megrongálva vitték csendes magányba, fürdőkre, vagy Italia kék ege alá reparálni.

De úgy a hét év, mint ezen férfiak bizonyoságot tesznek arról, hogy sem áldozatkészség, sem tehetség és kitartó munka nem képesek oly intézményeket, rendszert és politikát conserválni, mely nem a nemzeti akaratban, hanem a pártelhatározásban leli gyökerét. Nem tagadhatja és fogja tagadni józan eszű ember azt, hogy kik e politikának és rendszernek alkotói voltak, szintén nemes elhatározások és nemes érzelmek által voltak és lehettek sugalmazva; alapjok, kiindulási pontjok jogosult volt, csak egy volna jogosulatlan és hibás tőlük, ha a multból semmit nem tanulva, inkább ragaszkodnának azon hatalomhoz, melynek tulajdonképpen ma is csak árnyékát birják, mint a nemzet alkotmányához, és az állam megtartásához, ha ez bár hatalmuk, befolyásuk elvesztése árán történnék is.

Pedig erről ma szó sem lehet, mert vagy elvesz az állam az elkeseredett párttusák közepette és által, vagy megtörik e pártharcz a közelgő vész felismerésének perczében és egyesülni fognak azon erők és tényezők, kiknek együttműködése egyedül képes a közelgő viharnek el- lenállani.

A reactió már kezdi kibontogatni begöngyölitett zászlóját, és valljuk meg az igazat, erre mi magunk szolgáltatjuk az alkalmat. Hány elkeseredett magyar nem tudja, hogy mit beszél, sorsunk és az államhatalom factorainak tehetetlensége fölött elszomorodva, kiáltott fel egy kis magyar absolutismusért. Hány állam-bölcsellő mostani állapotaink tarthatatlanságát kimutatni akarván, lett a mult absolut és Bach-rendszer panegyrikusává! És ezek és ehez hasonló dolgok titokban nem maradtak és legkivált azok előtt, kik a közéletlenség, lethargia és a közszellem elsatnyulásából merítik a jogosultságot és erőt föllépésök és tevékenységökhöz. Absolutismus, dualismus, nemzetiségek, ha ezt összeveti valaki, ki gondolkozik, és ezen szóval: „magyar“ összeegyeztetni tudja, a hogy ehez eljutott, rögtön menjen doctorhoz és mindaddig gyógykezeltesse magát, míg ezen csodaszörnytől meg nem szabadult agyrendszere. Tagadhatatlan volt a mult absolutismusnak azon érdeme, hogy az elkövetett hibák- és rendszerért magunkat nem, hanem Bach és consorteseket okozhattuk, kik szerencsére nem voltak magyarok, és hogy az árát nem akkor rögtönösen, hanem még ma is fizetjük.

De mindezt nem a reactió hiveinek, hanem magunknak kellene számbavenni, valamint azt is, hogy a reactió magától meg nem erősödik soha, hanem erejét vagy külföldön meríti vagy bennt az országban. — — A ki az európai eseményeket figyelemmel kíséri, az ezen utóbbi évben az általános reactionarius irányt észrevehette anélkül, hogy a sorok között kell vala keresni azt. Ha már az általános európai irány biztatja

is hiveit, hagyjuk el mi a biztatást, gyűjtsünk erőt annak megfélemlítésére, és ha szükség, a vele való megküzdésre. Bármily tehetséges és alkotmányos érzelmű államférfi is gr. Andrássy, a reactiótól ő egyedül nem fog megmenteni bennünket; mert a diplomaták a legfényesebb parketten feltartóztatlanul siklának el akkor, mikor nem a nemzet elhatározása, tevékenysége és ragaszkodásának kell az alkotmányalta szabadság és jogokat megvédeni, hanem csak az ő szellemi képességek, befolyásuk és ügyességöknek.

Egyesek, ha ezen missiót veszik maguknak, az előnyomuló eseményekkel csak alkudozni tudnak, de azokat föltartóztatni nem. Engedmények, alkudozások, abdicatiók csak követelőbbé teszik a reactiót; ezt eléggé megtanulhattuk 1848-ból arra, hogy magunkat álhitben és hiú reményekben ne ringassuk.

A fejedelem és a nemzet ragaszkodása az alkotmányhoz, e kettő a mentő horgony. A fejedelem fényes bizonyítékát adta e ragaszkodásnak, most már a nemzetén a sor.

Nem a hatalomhoz kell ragaszkodni a pártoknak, mint ez történt a legközelebbi multban, midőn a fejedelem a baloldal vezérével tractatiókba bocsátkozott, s mely, hogy az egész ország által kívánt eredményre nem vezetett, sem ő felségén, a magyar királyon, ki alkotmányos érületének ekkor adta legfényesebb bizonyítékát, sem Tiszán, ki maga és pártja részéről ez alkalommal bizonyította legpregnansabbul be, hogy a pártkérdést az ország érdekének habozás nélkül alárendeli, nem mult. Hanem mult azokon, kik magok után özönvizet várnak csak, és kiknek szem-

fényvesztő politikájuk abban culminál, hogy saját hatalmuk megtartását az állam és alkotmány fennállásával cserélik föl, és ezt hirdetik a hívőknek, kiknek száma ez utóbbi évben kint az országban annyira le-
apadt, hogy aligha vannak kint annyian, mint benn az országházában e nézetten.

Nyissák fel uraim szemöket, mit eredményezett e szemfényvesztő politika; mert sikerült önöknek elhittetni, hogy az alkotmányosság és az önök uralma egy és ugyanazonos dolog, ma, midőn tehetetlenségöket bebizonyították, midőn államunk szomorú sorsa fölött kétkedni senki sem tud, midőn az eseményeknek sikerült bebizonyítani azt, mit az ellenzék logizálásának el nem hittek, ma azon hívők, kik önöket a hatalom mandatiariusáivá tették, nemcsak az önök iránti hitben, de az alkotmányosság, az állam fenállhatása iránti hitökben is megingottak; és ma az absolutismus, a desperáció politikája vészmadaraivá váltak. Az államok életében, a nemzetek fejlődésében semmi oly szerencsétlenséget nem képes előidézni, mint a fogalmak összezavarása és tévesztése. Lehet és vannak az ellenzéknek is hibái, tévedett ő is mint párt, és tévedtek annak egyesei; de az alkotmányosság iránti fogalmat soha fel nem cserélte a magyar ellenzék aspirációival, és az alkotmányt akár elégitette őt ki, akár nem épen úgy conserválta, mint ha saját műve lett volna minden részében.

A kiegyezést megopponálta annak idejében, és ha hibázott, abban hibázott, hogy ez irányban akkor is folytatta az oppositiót, a midőn az ő általa megállapított idő és körülmények el nem ér-

kezte iránt maga is tisztában lehetett; evvel hibázott, de nem az ország, hanem önmaga ellenében; mert az ily irányú támadásoknál épen ez oldalról ő maga is fedezetlen maradott mindaddig az ideig, míg Tisza declarációja a tárczavállalás iránt, melyet a balközép is magáévá tett, minden roszakaratú értelmezések és ellenséges magyarázatoknak be nem tette egyszer-min-denkorra az ajtaját.

Fölhözhatják önök, hogy megnyerték Ghyczyt, ha elvesztették Tiszát. Igenis, megnyerték önök Magyarország egyik legkiválóbb államférfiát, kinek sem jelleme, sem tehetsége, sem szorgalmához szó nem fér, de Magyarországnak nem egyénekre, — mint Ghyczy hangsúlyozta a balközépbéli kilépésénél — hanem a pártok együttműködésére és kibékülésére van szüksége. Van önöknek Deákjok, Ghyczyjök és Sennyeiök és még számtalan tehetséges államférfiaink; lehetne önöknek Tiszájok is; de mindaddig az ideig, míg individuumokat toborzanak és nem általános bizalmat, megnyugvást politikájok, rendszerök iránt, míg az önök közé való belépés csak azt jelenti, hogy az eddigi nyomon kell haladni és a kik beléptek, azoknak is egyéb kötelességök nincs, mint hogy az önök mindinkább elrekedő járműveit előbbre taszigálják, mindaddig ezen államférfiak hosszú sora egy új magyar Plutarch kiadásához fog ugyan becses anyagot szolgáltatni, de egy vonallal sem fogja azon célhoz közelebb vinni, melynek neve az alkotmányos élet megszilárdulása és az állam helyesen fölfogott érdeke.

Egy taposó-malom az önök kormányrendszere, melybe, ki belejött, akarva nem akarva csak egy, a

régi irányban működhetik: és ebből csak úgy menekszik, ha vagy önök kilökik, vagy ha halálra fáradva az illető összeroskad, — ezen sors vár Ghyeczyre, mint várt Szlávý, Lónyay, Kerkapolyi és a többiekre nézve. Mindegy az, ha Ghyeczy van-e a taposó-malomban vagy más, mindegy az, ha energia vagy önmegadás, ha lelkesültség vagy megszokás mozgatja ezen férfiak izmait, ők leőrlik a felöntött kóficzt, a melyből a többség egyes cliquejei kiveszik a vámot, (egyebet tenni nem képesek), mert az ország érdeke nem ezen malom mozgatását, hanem annak lerombolását kívánja; mert az erők csak ezen malmon kívül érvényesíthetik magokat, de ha ide bejutottak, saját magokat emésztik fel, mitől az önök és a nemzet érdekében őrizze meg az ég Ghyeczyt és azokat, kik még épen állanak ma.

Ne ringassák csalódásokban magokat: ma Magyarországon nincs 10 ember, ki az önök politikáját helyeselné, nincs öt, ki annak védelmére kelne. Tekintsék meg önök az országot egyik szélétől a másikig, és megfognak győződni arról, ha be nem is vallják, hogy az elégedetlenség, másutt a közöny azon egyének között kapott leginkább lábba, kik az önök táborának képeztek zömét, kik az önök politikájának voltak támaszai. Áldozatokat kíván ez állam megmentése, lelkesültséget, tevékenységet a polgároktól, és bizalmat, megnyugvást az intézők iránt. Hol van azonban ez, a midőn azok, kikre eddig építettek, a legkérelhetetlenebb és legjogosultabb kritikussai eljárásaiknak, midőn a kormány iránti bizalom, a parlament iránti tisztelet és ragaszkodás czeknél van leginkább megingatva. Alkotmányos államokban nem az egyének, hanem az intéző-

mények képesek a bizalmat állandósítani; ha az önök egyénei egyenkint bizalmat keltenek, a létesített intézmények, rendszerek, élehetetlenek és károsoknak bizonyultak be. Sem a Deák nevének lelkesítő hatása, sem a Ghyczy megjelenése táborukban nem képes ellen-súlyozni azon bizalmatlanságot, melylyel e nemzet visel-tetik folytatott politikájuk és létrehozott rendszerük iránt.

Azt mondják önök: az alkotmány alapja, a kiegyezés fog veszélyeztetni, ha ennek megőrzését nem kizáróla-gosan saját kezökben tartják. Hát tegyék önök kezök-t szivökre és vallják be, ha nem is a világnak, de önmaguknak, hogy a balközép nem oly féltékenységgel őrizte-e ezen kiegyezési alapot. mint önök, azon különbséggel, hogy ezen kötelességét Ausztria és a kö-zös kormánynyal szemben is teljesítette, midőn önök azt hangsúlyozni elmulasztották; és vajjon a balközép adna-e fel ezen kiegyezésből egy jótát vagy veszé-lyeztetné-e egy perezre is azt, vagy megváltoztatására a törvényes uttól egy lépesnyire is eltávoznék-e? Madách jellemzi az „Ember Tragóedijában“ leghelyesebben azon harc-zot, melyet önök folytatnak. „Midőn Tancred lo-vag azon hittél és lelkesültséggel siet a szent sir vé-delmére, hogy az összes kereszténység egyesült e ne-mes küzdelemben, Konstantinápolyban azon kérdést tes-zik neki, hogy a „homousiont“ vagy a homousiont hi-szi-e; és látja, hogy ezen betű ott olyan komoly kér-dés, melyért a máglyákon az áldozatok ezrével hull-nak el, és az áldozatokkal megégetik azt is, miért ő és a kereszténység lelkesült, az eszmét, a keresztényi szeretetet. Ilyen szó-harczba kívánják önök is bele-

sodorni e nemzetet a kiegyezés kérdésével míg megvédik a szót, addig elvész az ország. Az ország nagy többsége a kiegyezést fenn kívánja tartani, annak előnyös megváltoztatására, a kik törekednek, anélkül teszik, hogy a meglévőt veszélyeztetni akarnák. Hol itt a különbség? azon fölfogásban, melyet a hatalom birtokosai hatalmuk fenntartására kitaláltak; nekik nem az eszme, de a szó elfogadása iránti biztosíték kell. Inkább Koller mint Tisza, inkább kezet fogni, az ultramontánismussal, künt és bent, mint kibékíteni a nemzetet önmagával.

Ily előzmények után akarnak a nemzetre apellálni, hogy fizessen több adót, hogy hozzon áldozatokat; mert az állam tönk-küszöbön áll, mert az állam igazgatása és az alkotmányosság veszélyeztetve van. Igenis úgy van, de az állam csak egy esetben lesz veszélyen kívül, ha mindez áldozatok meg is lesznek hozva, t. i., hogyha a rendsze: és az eddigi politika megváltozik; nyujtsanak eziránt biztosítékot, akkor mint egy ember fog fölállani a nemzet és örömmel adja oda mindazt, mire az államnak szüksége van; de ellenkező esetben ez áldozatok csak keserű könyveket fognak kifacsarni azoknak szeméből, kiknek vagyona a szerencsétlen kísérletek tovább folytatására vétetnék igénybe.

A nemzetnek is megvan azon joga, hogy a midőn ő reá appellálnak, az ő kívánalmait is figyelembe vétesenek. — Keressék a nemzet kívánalmait önk is, ha másnak találják, mint én itt igyekeztem ecsetelni, ám hazudtoljanak meg, de elégítsék ki azokat; mert az elégedetlen nemzet nehéz államviszonyok közt na-

gyobb baj mint az állam ideiglenes fizetéseképtelensége, vagy a Bittó-kormány megbukása.

De itt kezdődik a társadalom és egyesek kötelessége is. Az oknélküli és eredményre nem vezető desperatio és szitkozódás helyett mondják ki szabadon és nyíltan véleményöket, formulázzák kívánságaikat, óhajakat nem a párt-keretek respectálásával, hanem a miként meg vannak győződve. Ne absolutismus, Bach és hasonlók után sóhajtozzanak, mire magok sem vágnak, hanem igyekezzenek a mostani állapotok, pártviszonyok felett ne csak kritikát mondani, hanem azokat illetékes helyen meg is opponálni, és az egészségtelen ideákat, törekvéseket egészségesekekkel pótolni: ne a személyeket bántalmazzák, hanem az irányzatokat; és mihelyt azon általános elégedetlenség nemesak mint ilyen nyilvánul, mely hasonlít a beszélni nem tudó gyermek sirásához, a melyet értelmezni lehet, de érteni nem, mihelyt ezen elégedetlenség kezd concret alakot öltetni, és meg fogja értetni magát, formulázza kívánalmait párt- és személy-tekintetek nélkül: mindjárt meg lesz azon hatása, melyet teljesen igazolatlanul most is arrogál magának, de, mert nem érthető, csak értelmezhető, ma nem bir.

Ne a kormányt szidják általánosságban, hanem nevezzék meg mi nem tetszik intézkedései közül. És legfőként a parlament tekintélyének aláásásával hagyjanak föl, hiszen az államhatalom részese a nép a parlament által; ha azt gyalázza, önmagát gyalázza meg; — tévedhet a parlament, de tévedéseit csak úgy hozhatja helyre, ha tekintélye épen áll; — alkotmányos államban a képviselők hibázhatnak, de a ház maga nem.

A pártok és egyesek elveszthetik a bizalmat a népnél; de a képviselőház iránti bizalom, ha megrendül: az alkotmány maga rendül meg.

A képviselőház, míg érzi és tudja azt, hogy hatalma a népben gyökeredzik, a nép akaratát is fejezi ki intézkedéseiben; de a mely parlament annak jön tudatára, hogy a bizalom azon szálai, melyek őt a nemzethez fűzték, elszakadtak, az ily parlament a legjobb akarat és képesség mellett is tehetetlen; ezért intézkedései félrendszabályokból állanak, törvényei ellentétesek egymással, határozatai ingatagok, és ő maga az önkény, a clique-uralom és az előtoluló események bábjátékáva válik. Nektünk most erős parlamentre van szükségünk; erőt, mint Anteus a földből, a parlament a népből meríthet; minden egyes képviselő óhajtja választóinak bizalmát, ha nem önmagáért is, de a nézetért, mit képvisel. Találkoznak az egyes képviselőkkel, tessék azon jogos és természetes pressiót reájok gyakorolni, mely alól senki ki nem vonhatja magát, de tessék ő irántok, ha a várakozásoknak megfelelnek, bizalommal is viseltetni. Itéljék el önök kérlelhetetlenül a clique-rendszert, mely kezd honossá válni, és mely titkos működésével a parlamenti pártok nemes küzdelmét, egymáshoz közeledését megzavarja, és a mely mesterseges természetellenes többségeket teremt, s a parlamentarismust magát lehetetlenné teszi. Itéljék el önök, kik személyes politikát űznek, s kik a kibontakozást személyektől várják. De igyekezzenek tulfelől azon, hogy azon férfiak, kiket személyes harag vagy ambíció választott el, de kiknek együttműködésére a nemzetnek szüksége van, egymáshoz közelítsenek, a mit

ők kényszerülve lesznek tenni, mihelyt annak tudára jutnak, hogy ezt a nemzet érdeke követeli. A sajtót kísérik figyelemmel, annak kinövéseit kérlelhetetlenül ostromozzák és kívánják meg a sajtótól is, hogy a pártérdeket a közérdekkel ne identifikálja; a sajtó egy erős akaratu társadalomnak mindig eszköze — s csak ott jut oly kényuralomra, mely a társadalom meghallgatása nélkül annak érdekei felett rendelkezik, hol e társadalom vagy beteg vagy gyáva; ha a magyar társadalom a scandalumokat, a személyes rágalmazást, gyanusítást, az államban szükséges tekintélyek lerombolását nem goutirozza és ez ellen tiltakozik, ott a sajtó ezen betegségből saját érdekében kigyógyul. A mely napisajtó észreveszi, hogy kitalált kacsái, mystificatioi hitelre, — hirei, közleményei, melyek a valóságot elferdítik és a közérdek helyett mindig pártszempontot tolnak előtérbe, figyelemre és méltánylatra nem találnak, az az ilynemű eljárástól tartózkodni fog.

Kérdhetik önök, hogy miként kell ezt orvosolni? A sajtót mindig a sajtó által lehet kigyógyítani. Példát hozok föl: az egyik lap egy országgyűlési tárgyalást közöl, és mint ez szokott történni, egy oldalról világítja meg csak a discussiót, kiemel minden jelentőség nélküli, sőt ellenmondásoktól hemzsegő és érvekben gyarló beszédeket, melyeknek a mi kevés lényegök van, frázisokban fullad el. Az ugyanazon párthoz tartozó olvasó megdöbbenve látja, hogy mily szegénységi bizonyítványt közöltek a pártról. Fogjon tollat, írja meg a szerkesztőnek, hogy sziveskedjék inkább üres lapot küldeni neki, mint hogy oly gyöngye velejű embernek tartsa őt, kit hasonló miserabilitással lehet

csupa pártszempontból regalirozni. Midőn az ellenpárt-hoz tartozó nagy jelentőségű államférfiakról csak rövid kivonatokban emlékezik meg, míg türes velejti ujdonsült nagyságok beszédeit szó szerint közli, írjon az olvasó újból egy pár sort, hogy ugyan örömmel látja az új államférfiu próbálkozását, de neki mint előfizetőnek kedve volna, hogy magát inkább a dolgok menete, mint a párt nagyságok czoll szerinti magassága fölött tájékozza, és azért az utóbbiból kevesebbet, az előbbiből többet kér. A helyett, hogy itthon szitkozódjék és bosszankodjék a sajtó helytelen iránya lelkiismeretlensége felett, üljön le és írja meg azt, küldje el saját lapjának; ha ez nem adja ki, majd kiadja az ellenkező párt lapja, vagy legalább megemlíti, hogy nála vannak panasz - levelek, melyeket discretióból hallgat el, és ennek is megvan a maga hatása; mert a napi sajtó olyan mint a gyenge viasz, mely minden nyomást fölvesz és azt némelykor eltorzítva, de többször hiven adja vissza. A napi sajtó hű tükre a sociális állapotoknak, a sajtó nemesedése a társadalom nemesedésével, a sajtó stülyedése a társadalom stülyedésével ha nem is tart lépést, de egy rayonban mozog. A sajtó csak ott merészel közvéleményt mondva csinálni, annak nevében szóllani és biráskodni, hol ilyen nincsen, (itt azonban meg kell jegyezmem, hogy sem tagadni, sem vitatni nem akarom, hogy a sajtó és közvélemény hatása egymásra kölcsönös és viszonylagos,) — hogy ujdonsült ujságírók a nemzet nevében mondjanak bolondokat, és ítéljenek eleveneket és holtakat el, ezért őket vádolni és hibáztatni helytelen; mert ha van valósággal közvélemény és van a nem-

zetnek csakugyan akarátja, akkor az ily tollas állatok sipogása nem hallszik meg: s legfelebb valami vidéki vagy zuglap ketreczében hangzik. De ha, mint jelenben nálunk van, csak a köz elégtletlenség a maga negativitásában nyilvánul, mindenki egyenkint és összeségben csak negatiókban meríti ki magát, akkor a pozitív tevékenység illetéktelen kezeknek hagyatik fenn, melyek rendesen a zürzavart még nagyobbá, az elégedetlenséget még általánosabbá teszik.

Foglalkozzanak az emberek kevesebbet a politikával és többet a sociális viszonyokkal; mert míg a sociális viszonyok javulása direct és rögtönös befolyással van az állami életre, addig a politikai viszonyok és administratió javulása a sociális állapotokra kevesbé direkt foly be, és ezen befolyás mind hatásában lassubb, mind horderejében korlátoltabb az előbbinél.

Azt tagadni nem lehet, hogy hét éven keresztül, elkezdve a pipafüstös zug-casinók lakóitól az országgyűlési clubbokig, a csizmadia-műhelytől az egyetemi cathédráig, az adóvégrehajtótól a turf hőseig, boldog boldogtalan politizált és mesterségét vagy hivatását dilettantimusból űzte, míg a politikáért élt és halt. Az is tagadhatatlan, hogy az alkotmányos élet kezdetén csaknem mostanig azon általános hit látszott uralkodni, hogy mindazt, mi a socialis tevékenység eredménye szokott lenni, a politikai élettől várják. Az alkotmányos élettől sem többet, sem kevesebbet nem vártak, mint hogy ennek következtében az üres zsebek meg fognak telni, az ostoba emberek meg fognak okosodni, a közszellem meg fog javulni, a föld termő ereje

meg fog kétszereződni, a rossz iparos jól fog dolgozni, a rosszul számító kereskedő jól fog számolni és így tovább a végtelenig. Az állam pedig egyebet tenni nem képes, minthogy azon akadályokat, melyek a szociális tevékenységet gátolják, az utból elhárítsa, és ő maga a társadalmi tevékenység gyámkodásától éppen ennek érdekében magát visszatartsa; ott pedig, hol szünetel vagy éppen még életre sem ébredt, törvények, díjtüzesek és segély által gyámolítsa azt, de ezen gyámolítás semmiesetre odáig ne terjedjen, hogy az állam szerepet cseréljen a társadalommal, és ennek kötelezettségeit, tevékenységi körét, magára vállalja vagy vállalni látszassék.

A politikai aspiratioit a nemzetnek csak kevésbé vagy részben tudván kielégíteni a kormány és többség, hogy ezért a várakozásában megcsalódott közvéleményt kárpótolja, a gyámkodás, a gondviselészerű gondoskodás terére ment át a nélkül, hogy magával és erejével számot vetett volna. A képviselők vasuti concessiók, sinecúra hivatalok, engedélyezett banküzletek, kiállításba helyezett folyószabályozások, ártérmentesítések, újon felállítandó törvényszékek s hasonlók által kezdték beszámolni választóiknak. Nem vette senki tekintetbe, hogy ezen eredmények egy nagy része rendes és természetes fejlődésű államokban nem állami hanem társadalmi functiók és aspiratioik eredménye szokott lenni. Sőt ez eredmények által elkapatva, még nagyobb tétlenség mellett hatalmasabb követeléseket kezdték formálni az állammal szemben; az ellenzék a helyett, hogy ezen szerencsétlen irányzatnak elejébe állott volna, azt még fokozta, a midőn a hiányokra utalva, azoknak is javítását nem a társada-

lomtól, de a kormánytól követelte. Ha egy vállalat megbukott, ha sok volt az eső, nagy a szárazság, ha az ipar vagy mezőgazdasági termények ára leesett, ha a munkáshijány nagy volt, ha a munkások nem kaptak munkát, ha a kereskedő számításában, a mezei gazda föltevéseiben, az iparos reményeiben csalódott, ennek okozója vagy direkt vagy indirekt az állam volt; orvoslást mindenki ettől várt, és az állam egy hosszú időn át, míg a fizetéseképtelenség rémalakja a könnyelmű gazdálkodás elkerülhetetlen eredménye a láthatáron föl nem tűnt, folytatta megindított irányát, s ha orvoslást nyújtani a sok panaszra nem is tudott, de hiú, csalóka reményeket nyújtott, nyújtatott; vagy legalább egész a legutolsó ideig nyílt és határozott nyilatkozattal a közpanasz- és várakozásnak utját nem vágta.

Befektetések czimén nagy kölcsönöket vett fel külföldi piacokról, saját magát és adófizetőit azon csalódásban ringatván, hogy ezen behozott kölcsönök itt tőkezsaporulatot fognak eredményezni, a helyett, hogy helyes pénzügyi politika által az adófizetőket megtakarításokra kényszerítette volna, gazdálkodása által túlköltekezésekre és tőke-fecsérlésre ragadta őket. A protectionális systema mind a vállalatok, mind a vállalkozók és vidékekkel szemben culminationális pontra ért. Vasutak, középítkezések, gazdaszati vagy kereskedelmi befektetések, törvényszéki rayonok kikerekítése, vasutvonalak iránya, csatlakozási pontja, s hasonlók által az egyesek, vagy vidékek politikai érdeme honoráltatott vagy legalább ez volt a döntő szempont az elhatározásoknál. Így lett a jó kereskedő, vállalkozó, iparos és gazda rossz politikus. Valamint ez okozta

azt, hogy daczára minden gyámkodásnak, a társadalom hátrafelé ment, vagy legalább nem annyira előre, mint a hogy ezt a viszonyok és az óriási megerőltetések mellett az államnak tőle jogosan várni lehetett volna.

A társadalom nem csinált megtakarításokat, sőt túlfeszített igényekkel pompa és pazarlási versenyt indított keblében, és a solid munka helyett az államkormánynyal együtt lotteriázott egy szebb jövő után, melyet kölcsönösen egymásnak festettek, és melyből most egyszerre ébredtek a szomorú valóra.

És most, midőn mindkettő inkább van egymásra utalva, mint valaha, csak szemrehányásokban gazdagok! Mig a kormány keserűséggel hivatkozik a sociális tétlenség és gyámoltalanságra, melyet nagy részben épen ő provokált, addig a társadalom kérelmelhetlenül itéli el a kormányt, többséget és politikáját, melyet pedig addig ő gyámolitott és ezen irányban nagy lelkesültséggel és velliitással ő segített bele.

Az elköltött kölcsönök kamatai, az állam által szükségelt összeg mely rendes fedezetet nem talál, az államot megtakarításokra kényszerítik, mely bekövetkező megtakarítások egy nagy része magyarul annyit tesz, hogy az állam azon teendőket, melyeket a társadalom helyett vállalt el, arra bizza, tehát fedezetről a társadalom kell hogy gondoskodjon. Ilyen a megyei közigazgatás, közrendészet, nagy részében a nevelésügy, utépítészet és középítkezések azon részre, melyek vidéki jelleggel birnak stb. A megtakarítások magok csak birnak azon látszattal, mintha adófelemelések nem volnának; mert eredményökben valósággal azok.

De a megtakarítások nem elegendők az egyensúly helyreállítására; szükség van még adóemelések vagy új adók behozatalára is.

Ha mindezt összeveszik a polgárok, csak most látják meg, hogy azon befektetések, és új reformok behozatala, melyek mint az alkotmányos élet eredményei mutatattak föl, pénzbe is kerülnek — a kölcsönök politikája pedig szétpattant a megingott hitelen.

Ha most kérdeznők meg, hogy azon vasut-vonalok közül, melyeknek kiépítése mind sürgősnek mondatott, vagy egy nem maradhatna-e el; vagy azon új hivatalok, meg új rendszerek fölállítása halasztást nem tűrne-e, melyeket az európai civilizatio nevében halaszthatatlannak kiáltottak; vagy ha megkérdeznők, hogy nem jó volna-e kevesebb törvényszéket csinálni, vagy azon bírák fizetéseit, kik még egy pár évvel ezelőtt 800 frtos állomás elnyeréseért a megyei nobilitásokat és atyafiságot öszveszaladták, nem lehetne-e conserválni a helyett, hogy duplumára emeljük azokat: bizony más nemű válaszokat nyernénk, mint akkor kaptunk, midőn magas theoriák, külföldi példákrai hivatkozásokkal gondolták az ezek folytán támadt budget-hiányokat kifizethetni a lelkesült magyarok. — A kölcsönöknek az adó emelések fölött azon hátránya van, hogy míg ez utóbbiak az állam iránti követeléseiben a közvetlen hatás által moderálja a polgárokat, és a helyzet rögtönös megvilágítása által megtakarításokra kényszeríti az adófizeteket, addig az előbbieik nyomasztó hatása akkor mutatkozik, midőn már a pénz el van kötve, és az ennek megfelelő megtakarítások ideje elmúlt.

Igy van ez ma nálunk; éppen akkor történik a hivatkozás az adófizetőkre, midőn nem hogy megtakarítások volnának, sőt a sociális érdekek kielégítésére szükséges tőkék egy része is vagy elköltetett, vagy visszavonult. Új tőkét folyóvá tenni pedig sem a törvényhozás, sem a kormány nem bír; csak egy hatalom van, mely ezt eszközölheti, és ez a munka.

Mi általában igen keveset dolgozunk; a munkafelosztás iránt pedig szinte semmi érzékkel sem bírunk. Lássuk ezen állítást megillusztrálva.

Az tagadhatatlan, hogy államunk földmivelő állam, és polgáraink túlnyomó száma a földmivelés és gazdasággal foglalkozik vagy kellene, hogy azzal foglalkozzék. Az is tagadhatatlan, hogy minden productionális ágak közül a földmivelés szükségel legtöbb munkaerőt, és viszonylag legnagyobb gazdálkodást a munkaerőben. Ahhoz sem fér kétség, hogy a gazdálkodási ágak megválasztása, tekintettel a jövedelmezőségre, talaj és climára, főfontossággal bírnak.

A földmivelés emelésére nagyobb mérvű sociális tevékenységre van szükség és legnagyobbira ott, hol az extensiv-gazdaságból, az intensiv-gazdaságra kell átmenni. Az urbarium megszüntetésével egyszerre a beruházások egy nagy részétől lett a nagy és közép-birtok megfosztva; de mivel a tulajdonosok igényei, rendes szükségletei a közlekedési viszonyok mostoha-sága, a civilizált világtól elzártsága miatt korlátolt volt, az 1848 előtti földhitel pedig oly csekély, hogy a földbirtok legnagyobb része éppen ez okból adósságmentes vala: az urbéri erő elvesztését az illetők csak csekély

mértékben érezték meg; mert még az előbb felhozott okokon kívül a kárpótlások folyóvá tétele, az ősiség eltörlésével a földhitel javulása mind megannyi segédeszközök valának az urbériség eltörlése és a forradalom okozta finciális sebek begyógyítására.

De a kárpótlások egy nagy része nem mint tőke tekintetett, hanem mint jövedelem elköltetett; a földhitel javulása által a földbirtokosnak kínálkozó tőke nem produkcionális befektetésekre fordított legnagyobb részben, hanem mint a kárpótlás vagy a multbani tulköltekezések fedezésére, vagy az elkényeztetett igények és ál-ambitio okozta saját maga és mások iránt támasztott követelések kielégítésére fordított. Ugy, hogy az alkotmányosélet kezdetén a nagy és közép-birtok tulajdonosai, csaknem a multhoz hasonló extensiv gazdasággal, elköltött kárpótlások és megterhelt földbirtok felett vártak az alkotmány áldásaira. Ennek tudatával birtak a kormány férfiai is; mert a kölcsön-politika lett acceptálva és nem azon egyedül helyes és célra vezető irány, melyet az osztrák tartományok választottak, hogy az állam igényeihez emeljék az állam bevételeit; de ezen már segíteni ugy sem lehet.

Az absolut rendszer alatt két nevezetes faktor, mely a társadalom fejlődésére nagy behatásu, rendszeresen meg volt akadályozva, — az egyik a társulás — a másik az önkéntes fejlődése a társadalmi intézményeknek.

Az első a politikai mozgalmoktólí félénkségből veszi eredetét; a másik azon természetes törekvéséből minden absolut államnak, hogy ő jelölje meg és ki a

társadalom tevékenységének nem csak határát, hanem az eszközöket is ő adja kezébe és ő vezesse azt jár-szalagon.

Gazdasági egyesületek, földhitel-egyletek, vidéki takarékpénztárak, terménykiállítási- és eladási egyletek, bor-termelő-egyletek, pincze-egyletek, erdő-mivélelési-egyletek, erdő-tüzlet-egyesületek, mind fehér hollók voltak a multban és azok ma is.

A gazdaságot nem mint szakmát üzi a közép-birtokos osztály, hanem diletantismusból folytatja azt. A 100—600 holdas birtokos tart udvari tisztet, számtartót, felügyelőt, egyszóval 1—5 embert, kinek teendője épen csak az, mi a tulajdonosé volna, ha saját érdekében és előnyére azt teljesíteni akarná; de részint a megszokás, részint a balítélet minden tevékenységtől, mely physikai munkával jár, és melyet a megszokás ezen alteregoknak utalt tettkörébe, a tulajdonost visszatartja. A magyar közép-birtokos a maga gazdaságában a királyi jogokat tartotta meg, míg a kormányzasi teendőket ezen fent nevezett sem képességgel, sem felelősséggel nem bíró individuumokra bizta. Azaz a gazda felügyel egy másra, egy más a harmadikra, hogy egy negyedik vagy ötödik valamit elvégezzen. Ez egyfelől munka-fecsérlés vagy jobban mondva here-gazdálkodás, mely úgy a végzett munka minősége által, mint eredményeiben szomorú tapasztalatokkal gyarapítja a közép-birtokosokat, másfelől önmagában nemzetgazdászatiilag káros, mert a legmunkaképebb és a legértelmesebb része a társadalomnak semmit nem produkál, csak emészt. Angliának nem a törvényeit, de szokásait kellene átvennünk és ezek közt a

legkívánatosabb volna, ha magunk végeznünk el azt, mit másokkal végeztetünk el. A másik nagy baja a közép-birtokos osztálynak, hogy nincs semmi társulási kedv és ösztön benne. Mire egy igen gyenge, de öt és hat elég erős volna, azt el nem intézi soha, mert az erőket nem koncentrálni szokták, hanem kölcsönösen paralyzálni. Egymást nem segítik, hanem a kereskedelem és ipartól várják a támogatást; egymásnak rovására, nem pedig egymás segítségével akarnak megélni: a kereskedelem és ipar szükségelte tőkét ezeknek orra elől elszedik s míg ezzel magokat tönkre teszik, azt fejlődésében gátolják. Bizalommal egymás irányában nem viseltetnek, és a bizalom látszatát többre látszanak becsülni, mint annak lényegét. Például azt kívánják, hogy a kereskedők a négy ló, fényes háztartás, ősi név, magas összeköttetések lételeire, melyet uton utfélen mutogatnak és negélyeznek, fektessék a súlyt és nem a gazdaság helyes vitelére, az üzletbeni pontosságra és megbízhatóságra. Az előbbi az uzsorával azonos váltó hitelt, ez utóbbi a solid hitelt nyitja meg az illetőnek. Az egyik a bizalom látszata, a másik annak lényegének eredménye.

A kereskedelem és ipar emberei iránt igen elzárkóztak, és mintegy magashól érintkeznek velök; az adás-vevés egyedül az érintkezési pont és ez is sensaléria utján történik nagy részben. Kölcsönös bizalom, kölcsönös segédkezés éz az ellentéteseknek látszó érdekek kiegyenlítése sensalok által nem eszközölhető, ide erősebb és több érintkezési pontok szükségesek, melyek mindjárt kínálkozni fognak, mihelyt a multból áthozott neveltséges előítéletek föltre lesznek téve és a

tevékenységnek nem castszerü, hanem hivatásszerü elkülöníttetésére fektetnek főszulyt.

A gazdálkodás conservativismust igényel, mely alatt nem az ósdi maradiságot kell érteni, hanem a jól megfontolt előre törekvést. A mi gazdálkodásunkban van valami hazardszerü ; míg hosszú ideig a régi nyomok csaknem minden változás nélkül megtartatnak, egy valahol mutatkozott csábító eredmény egész vidékek, sőt ország gazdálkodási irányát egyszerre átváltoztatja. Bizonyások — a sertésenyésztés — repczelotteriázás — risling-termelés Erdélyben stb. A gépgazdaság is sokszor emlékeztet Jókai aranyos kátfánjára: mint az megnyitotta a fűsvény bojár pénzesládáit, úgy sokszor a gép-ellenes magyar gazda egy kis gép által egész arsenál beszerzésére csábítatik, mi módjával igen jó, de módnélkülisége veszélyes. A míg egy mocsár lecsapolására, egy patak szabályozására, vagy annak rétöntözésrei alkalmazására sok évi készülődések után sem egyesülnek a birtokos-társak, addig az a hír, hogy valaki afü rdőre utazik, vagy a fővárosba indul telelni, elégséges magában is, hogy egész caravánt vonjon maga után.

Egy négy lovas fogat, liberias eseléség és más fényüzési reformok egész vidékeket reformálnak, míg az okszerü eredményeiben lassu, feltűnést nem okozó, de állandó jövedelmet ígérő gazdálkodás semmi behatást nem gyakorol; az egyik a reá fordított időt, a másik a pénzt, a harmadik a gondot sokalja és így a példát vagy nem követi vagy jobb időkre halasztja.

Minden kis gazdának meg van a maga zsidója;

a helyett, hogy ő maga érintkezne a kereskedővel, úgy a gazdák, mint a kereskedők megengedik, hogy egy gomba-faj, mely úgy a gazdán, mint a kereskedőn élődik, beékelje közibök magát, ez pedig nagy oka annak is, hogy a soliditás úgy az alkuknál, mint a tényleges vásárnál többször hiányzik — mind a gazda, mind a kereskedő saját sensálját tolja elő és azt hiszik, hogy nem saját, de a sensálok megfizetett reputatiója forog veszélyben. Más államokban is van sensaleria, de ily elfajulás, mely hasonlít egy feltűgyelet nélkül hagyott tőzsdéhez, sehol e világon nincs, mint nálunk.

A gazdák a politikai tudományok minden ágát, elkezdve a diplomatiától a közrendészetig, igen komolyan és behatólag tárgyalják, de a nemzetgazdászattal, mely legtöbb fontossággal bír reájuk, és a melynek elemei, egyszerűségüknél fogva és a gyakorlatban perczenként mutatkozó félreismerhetetlen eredményei által könnyen fölfoghatók, figyelembe se vétetnek. Igen sok magában lelket emelő ügy melegen fölkaroltatik a magyar közép-birtokosság által, míg az őket közvetlenül érdeklő dolgok iránt tájékozva is alig vannak. A munkaerő, ha hiányzik, és mi minden jó termő évben épen a legtermékenyebb vidékeken fordul elő — hajlandók vagyunk ennek okát az európai munkás mozgalmakban, az általános hadkötelezettségben s egyebekben keresni, holott a bajon egészséges telepítések és egy helyes farm-rendszer hamar és gyökeresen segítene.

A haszonbérllők nem fizetnek; — vagy igen nagyot nyerne — kicsiny az ár, mit adnak — devastálják a birtokot, épületeket stb : mindezeknek okát sok mindenféleben

keresik, nem pedig egy helyes haszonbér-rendszerben, mi azonban törvényhozásilag soha föl nem diktálható, hanem társadalmi aspiratio és tevékenység eredménye. A törvényhozás csak notificálja a gyakorlat által jónak bizonyult pontokat és a kinövéseket lemetszi. Nem a törvényhozás és kormány teremt jó haszonbér-rendszert, hanem a bérlők és tulajdonosok kölcsönös és jól fölfogott érdeke fejt ki azt. Hol a bérlők nem a befektetett munka és tőkék után várják a lassan, de biztosan bekövetkező hasznot, hanem a jó időjárás, termény-árak emelkedése, bonyolult kártérítési perek és lasu igazságszolgáltatás iránti speculatióból ott egészséges bérrendszer ki nem fejlődik, és a minden földmivelő-államban szükséges erős bérlő-osztály, mely az állam és társadalom által komolyon számba szokott vétetni, elő nem állhat. Ugyanazonképen, hol a birtoktulajdonosok birtokaikkal boldogtalan emberekre speculálnak, kiknek a csekély jövedelmü és kiélt birtokkal még időt sem adnak, hogy munkájuk és befektethető tőkéik gyümölcsét leszedhessék, magok teremtik meg azon rabló-bérlők legioját, kik a bérlők hitelét, a tulajdonosok vagyónát annyiszor és számtalan helyen tönkretették.

Sok tétel, mit itt fentebb előhoztam, talál a nagybirtokosokra is Magyarországon. A bérrendszer javulása, a farm-rendszer meghonosítása és helyes intensiv gazdálkodás behozatalára ők tehetnének legtöbbet és pedig saját előnyökre. A sociális téren ők vehetnék a kezdeményezést a kezökbe, mely esetben a sociális mozgalmak soha ellenök nem irányulnának; mi, hogy eddig elő nem fordult, az sokkal kisebb részben maguktartásának érdeme, mint inkább a magyar nép józan

eszenek és a középosztály higidtségének tulajdonítható.

Angliára a felső ház szokott legtöbbször hivatkozni, még pedig egy bizonyos nemével az önteltségnek, mintha Anglia peerkamarája és Anglia szívóssága az alkotmány- és szabadsághoz bennök volna personificálva. Tudják-e hát az urak, hogy Anglia mezőgazdaságának kifejtésében a farm- és bérrendszer megalapításában, a nemzeti irány és jelleg következetes megtartásában csaknem az oroszslány-rész illeti Anglia nagybirtokosait?

Tudják-e az urak, hogy Anglia peerjei nem a socialis élet és tevékenység körén kívül mozgó bolygók, hanem Anglia socialis rendszerében nap törekednek lenni, és ezen törekvés megvalósításáért nem csak az áldozatoktól, de a munkától sem riadnak vissza?

Tegyenek ugy, mintha angolok, és beszéljenek ugy mintha magyarok volnának, és nem lesz ember e házában, ki önöket meg ne értené.

Még egy pár szót kívánok megjegyezni a kisbirtokosokról, mielőtt elmékedéseimet ez irányban bevégezném. A szabad földdel, urbéri munka, tized eltörlésével ezen osztály helyzete könnyült leginkább, ők nyerték a legnagyobb előnyt, munkaerejük egy nagy része saját magok előnyére lévén megtakarítható. És szomorú, de igaz, hogy ezen megtakarító munkaező csak nem egészen elveszett; ők a munkától való megszabadulást, nem pedig a munka hováfordításának és értékesítésének korlátlanágát tekinték előnynek.

A nép a szabadságot és dologtalanságot összetéveszti; egy embert azon mértékben tart szabadnak, a mily mértékben anyagi helyzete által a munkálkodástól

föl van mentve. A dologtalanság a helyett, hogy enyészett volna, nagy mértékben nőtt; mert jó termő években egy nagy része a népnek az anyagi gondoktól ment vala, a megtakarítási hajlam itt is csak kis mértékben működött, és így szabad ember módjára henyéltek.

Jöttek a rossz termő évek; ekkor már dolgozott volna, de nem volt kinek és mit. Eladta birtoka részleteit, vagy az uzsorások kezébe esett, kik fölemészték vagyonát egészen. Kisegítő egyletek, takarékmagtárak helyett alakítottak kupak-casinók, politikai olvasókörök, hol naphosszat elelmékedték a munkaidőt, azon tépelődve, hogy miért nem jön Kossuth vissza, miért adjuk a pénzt, a mi magunknak sincs, a németeknek, miért szabadítjuk föl a zsidót, ki a nélkül is a nyakára ült a népnek, és ezután még rosszabb pálinkát fog mérni.

Egész vidékeken, hol a nép vagyonának értéke meghaladja az egy milliót, 2—3 uzsorás 5—10 ezer forinttal eladósította a lakosságot, perli be őket, foglalja le, árverelteti birtokait, és nincs ki ellenálljon ezen gazdálkodásnak; mert itt nem az uzsora-törvény behozatalával lehet segíteni, — hanem hitelegyletek alakításával, honnan a nép apró kölcsönököt vehet föl, és ha egy pár ezer forint uzsorások kezében egész vidékeket elpusztít, ugyanoly összeg mérsékelt kamattal vidékeket fog megszabadítani és virágzóvá tenni.

Ez irányban kormány, megye, község és birtokosság együttlegesen működhet, egy jó példa és eredmény ezereket von maga után, és megteremti a hitelt, melyet a kisbirtokos igényel. Vegyen magának bárki fáradságot, és azon összeget, mely egy községet elpusz-

titással fenyeget az uzorások kezében, számítsa ki, és meg fog győződni, hogy az a kölcsönvevők vagyona egy tized részének sem felelt meg eredeti alakjában. A kisbirtokos - osztály fölemelésére kis összegekkel esudát lehet mivelni, és egyszersmind a pontosság, tevékenység, soliditás megalapítására eredményesen hatni.

Foliánsokat lehetne tele irni, melyből társadalmi tétlenségünk szomoru példáit idézhetjük föl; de nekem egyedüli czélom csak az lévén, hogy a figyelmet az irányba vezessem, a fentebb előadottakat elegendőknek tartom arra, hogy fölötte gondolkozzanak Magyarországi lakosai: a gondolkodás eszméket, az eszmék tettet szűlnek, mire pedig nagy a szükség.

A társadalom tevéketlenségének egy más irányban is ily szomoru eredménye van. Ez pedig az ipar és kereskedelem, mely ma teljében pangásnak van indulva.

Itt is mindent a kormánytól vártunk, a nélkül, hogy mi magunk ott, hol alkalom lett volna a tetre, valamit végeztünk volna. Alapítottunk bankokat, melyek a takarékpénztárak, takarékpénztárakat, melyek a bankok körét absorbeálták. A bankok belebuktak a takarékpénztári, a takarékpénztárak a banküzletekbe. A kölcsönös solid bizalom a felek és pénzüzetek között hiányzott, mindegyre kölcsönösen próbálták ki egymást; nagy összegek vétettek ki, mondattak föl csak kölcsönös próbálkozásból, mesterséges paniqueok idéztettek elő, melyhez Bécs is kész örömmel hozzájárult.

A hitel nem kiválólag a vagyon eredménye, ha-

nem a vagyon, kölcsönös bizalom, üzleti pontosság és megbízhatóság öszvességéből származik; mentől nagyobb a hitel, annál kisebb mennyiségű pénz képes a társadalom forgalmi szükségleteit kielégíteni; — ha Anglia belforgalma aránylag akkora készpénzt kívánna mint a miénk, akkor egyszerre fizetéseképtelenné válna egész Anglia. A mi és Ausztria piacainak napi forgalma készpénzben nagyobb, mint Angliáé; a miénk aránylag nagyobb, mint Ausztriáé, — egyszóval, a mily mértékben hiányzik a hitel, azon mértékben nő a szükséglet készpénz forgalmi eszközre és megfordítva.

Angliának 1872. évi szeptember hóban forgalma volt bankjegyekben 36 millió font sterling, Ausztriáé ugyan az időben az osztrák bankjegyekben 320 millió, államjegyekben 300 millió, tehát az 600 milliót meghalodta.

A hitel forgalmi eszközöket teremt, ezért tudja a belforgalomnál úgy az ércpénzt, mint az államilag privilegizált jegyek forgalmát bizonyos fokig nélkülözni. De, hogy ily állapot létrejöjjön, arra ön- és kölcsönös bizalomra is van szükség. A bankoknak hitelközvetítés, kölcsönös követelések kiegyenlítése áll föladatukban, mentől több egyes tétel egyenlített ki készpénzben, annál több forgalmi jegyre van szükség. Az egyes kiegyenlítések által a forgalomból kivont jegyek épen oly lassan kerülnek forgalomba a bankok és hitelegyletek közvetítése nélkül, mint a minő rohamosan kivonhatnak a forgalomból.

Nem tagadhatni, hogy a bécsi bank privilegiuma, és épen ennek következtében a pénzpiacz centralisa-

tiója Bécsben a magyar hitel és pénzforgalomra károsan hat; de ezen bajt nem növelni, sőt orvosolni sztkéséges. Bank-egyeduralmat, egyes pénzpiaczkok túlhatalmasodását, csak az erőök centralálása, a belbizalom felébresztése, az egyletek és intézetek egymásiránti kölcsönös támogatása képes némileg paralizálni; az utóbbi pénzválság megtanított erre; a megkezdett uton tovább haladva sokkal nagyobb eredményekre jutunk, mint a mire vezetett az eddigi sopánkodás és a nationalbank, meg a Bécs elleni ügyefogyott panaszok. Bécs és a nationalbanknak nem áll érdekében a magyar hitelt teljesen tönkre tenni; mert ha ez érdekében állana, akkor a bank a privilegiumát, Bécs a befolyását a magyarországi piacra nem őrzené oly féltékenyen. Ők csak uralni és monopolizálni akarják, nem pedig összetörni a mi piacunkat; mentől nagyobb erőre vergődünk, annál inkább áll érdekökben ezen uralom megtartása; — hitelviszonyaink javulását, kereskedelmünk fölvirágzását bizonyos pontig ők maguk is előmozdítják, csak a függetlenségre és önállóságra törekvés az, mi őket aggasztja.

Hogy az eredmények a közelmultban ellenem látszanak bizonyítani, ennek oka az, mert a multban teljesen Bécsre bízunk magunkat, minden segílyt onnan vártunk, az önállóság még azon nemére sem vergődtünk, melyre Ausztria provincialis városai el tudtak jutni és mégis ugyanez időben, midőn Bécs kegyelmétől függöttünk, kezdtük meg a bank elleni háborut. Itt is a kormánytól vártuk nemesak a bankkérdés megoldását; de a pénzpiacson a hitel megszilárdítását, az önbizalom felébresztését, azon eszközök meg

szerezését, melyek a Nationalbankot nélkülözhetővé teszik.

Kétségtelen, hogy a kormány mulasztásai itt óriásiak; de a hitel megszilárdulása, az önbizalom fölébredése, egy válsággal szemben, mely a bankkérdésnek még békés megoldásánál is bekövetkezhetik, az eszközök megszerzése, melyekkel a válsággal megküzdhetünk, nagy részben sociális tevékenység tárgyai, mi csaknem teljesen hiányzott eddig.

Az is igaz, hogy az uralom megtartásáérti küzdelemben az uralomra törekvők, ha semmi vagy nagyon kevés ellenállás mutatkozik, nagyon sokkal tulmennek azon határokon, melyek respectálása saját érdekekben is állana, és a helyett, hogy az arany tojásokat maguknak biztosítanák, az arany tojást tojó tyukot ölik meg; de ez egy oly eredmény, mely nem csak az uralomra törekvő egyén büne csak, hanem azé is, ki a körülmények és viszonyok adta szabadságot és tettekört sem használja saját érdekében föl.

Hogy termény- és iparcikkkel kereskedelmünk, daczára forgalmi eszközeink nagy javulásának, mégis csökken, annak okai is nagy mérvben mi vagyunk. A buza meg gabona nem áll meg Budapesten vagy más helyeken, még ha budapesti kereskedő is vette, csak azért, hogy kirakják meg berakják, hanem megáll mindenesetre, ha vele ott valamit csinálnak, mi annak értékét növeli vagy a világpiaczen megjelenésre képesebbé teszi.

Ha a gabonát megrostálják, megőrlik, szeszszé, sörré főzik, akkor igen is megáll ott, hol vele ilyesmit cselekednek. Ha a kis- és gyáripár szükségelte pénz,

termény, tüzelő-anyag könnyen és olcsón kapható, ott önmagától fejlődik. De hol a kereskedelem nem gondoskodik a gyáriparnak olcsó és könnyen megközelíthető pénzről, ott nem fog a kereskedelem az iparcikkeken nyerni. A hol a kereskedelem, a gyári és iparcikkek eladásával a külföldi vagy ausztriai ipart honorálja, ott épen ő közvetíti a pénz kivitelét, melyre magának is szüksége van.

Bécs környékén és Ausztriában nem az üde levegő meg szép kilátásokért épülnek a gyárak, hanem az olcsó pénz, jobb hitelviszonyok stb. által. Ami nyers terményeink földolgozása nem azért nem történik itten, hol az anyag-beszerezésre olcsóbb alkalom van, mert a gyár-és más nemű ipar német és nem magyar hajlammal bír, hanem azért, mert a kereskedelem sem nem támogatja, sem nem gondoskodik az ipar számára olcsó és állandó hitel közvetítéséről: ők egymás rovására, nem pedig egymás támogatásával akarnak élni.

Honnan pénzt, mikor magunknak sincs! — mondják önök. A hol munka van, ott pénz is van. A hol az ipar a kereskedelmet és ez amazt támogatja, ott hitel terem. Ott van a herendi porcellán-gyár, gácsi posztógyár, számtalan gőzmalom, egész vasiparunk: miért buknak el rendre?! mert a kereskedelem nem támogatja, sem hitelt nem közvetít nekik, sem terményei elárusítását nem közvetíti. A kereskedelmi kamarák, egyesületek főfeladata épen ebben fektüdnék: de melyik az, mely ily irányban erélyesen működött volna?! Kihalt iparu államnak fattyu kereskedelme van, melynek vége állami concursus. Tegyen a kereskedelem és ipar sociális uton magáért csak fél annyit, mennyit a kormány-

tól vár, mindjárt lesz sulya és hatalma arra, hogy a másik fél részt, ha szép szerével nem megy, a kormánytól kieroszakolja.

Ugyanezen kérdésnél is vannak nagy kormány-mulasztások, melyeket azonban a bankkérdésre vonatkozó észrevételeimnél fogok tuzetesen megemliteni.

A hazai vállalatokról kívánok még egy pár megjegyzést tenni. Vállalkozási hajlamunk relative nagy, relative épen csekély. A cigány esete a favágásnál mindig eszébe jut az embernek: ki inná meg e pohár bort? „én“! kienné meg a pecsenyét? „azt is én“ ki vágná föl ez öl fát? „szólj már te is“ a válasz. A dicsőség és nyereség zsebrerakására mindig nagy a concurrentia, a vállalat kivitelét, létesítését és biztosítását, ezt másra hagyjuk. Mi a vállalat virágját, nem gyümölcsét szoktuk leszedni. Az alapítók mindig jól járnak, a részvényesek kevés kivétellel roszul.

Bankjaink, melyeknek a banküzletre sincs pénzök, elsők a vállalkozók sorában, utánok következnek, kik semmi pénzt de brilliáns nevet visznek be. azután kiknek másutt teljesített szolgálataik itt honoráltatnak, és csodálkozunk, hogy a vállalat dugába dőlt, vagy erőre nem bír vergődni. Hiszen uraim! ilyen tényezőkkal akár tudós társaságot, akár vállalatot, akár bohóc-estélyt, akár sarkexpeditiót kíséreljenek meg létrehozni, mindegyre megy. Minden megtörténik, mi magától létesül, semmi, miért valamit tenni kell.

Ha némileg mégis sikerül egy vállalat, mindjárt utánna száz keletkezik, melyek mind magok lételét mind a már létesültét a nagy concurrentiával precairré teszik; ekkor beüt a panique és csak úgy dülnek el

a még tegnapi szép remények és vállalkozási kedv, mint a kártyakatonák.

Vállalatok létesítéséhez szakértelem, pénz és tevékenység kell; e három biztosítja a vállalat létesülését és jövőjét, e nélkül a máris lábrakapott félnépséget vállalataink soliditása iránt, a kételyt vállalkozóink megbízhatóságában ébresztjük föl és fokozzuk mind magasbra.

A hol csak a kormány ellenőrzési és felttyeleti jogával akarjuk a társadalom könnyelműségét, a vállalkozók szédelgését paralizálni, ott scandalumokat fogunk kellő számban föltakargatni ugyan, de vállalkozási szellemet fölébreszteni és tevékenységet provócalni ez irányban nem fogunk, valamint a polgárokban az önállóság, önmaga iránti gondoskodás érzete sem fog kifejlődni soha.

Ezek után helyén látom a bankkérdés fölemlítését. Hogy a kormány mulasztásai a bankkérdésnél mily óriásiak voltak, azt már a helyzet kézzelfoghatólag kezdi hebizonyítani. Finanziális helyzetünk okait sok mindenben keressük, pedig a legfőbb tényezője állami és társadalmi deroutunknak a megoldatlan bankkérdésben található föl.

A kiegyezés létesítésénél politikai, közjogi érdekeinkre nagy gond fordított, de financiális, nemzetgazdasági és kereskedelmi érdekeink csaknem kivétel nélkül elhanyagoltattak. A quota-szerződés számai épen a kötelezettségeket fejezték ki, melyekből és államunk önállóságának financiális föltételeiből, ez érdekek származnak. Jövedelmeink és kiadásaink osztályozása, számba vétele épen oly kevésbé jelentheti

pénzügyi politikánk és érdekeink megoldását, mint a quota-szerződés nem jelenti közös finanziaánk megoldását és érdekeink megóvását a monarchia másik államával szemben; ez lehet első lépés az irányban de egyéb semmi

A dualismus eszméje a gyakorlatban épen ott talál legtöbb akadályra, honnan az akadályok legkevesébbé lettek elhárítva, ezek a pénzügyi, nemzetgazdasági és kereskedelmi érdekek.

Két külön államháztartás, egységes terhelő kötelezettségek, hogy összeütközésekre és az egyik félnek a más feletti túlhatalmasodására ne vezessenek, teljes nemzetgazdasági, kereskedelmi és finanziaális érdekközöség — hogy ne mondjam ugyanazonosságot — kívánnak; hol ez megvan magától, ott szerződési elintézésre, melyben egyik vagy másik félre megszorítások vagy egymás irányában engedmények foglaltatnak, szükség semmi nincs, — de hol ezen egyformaság hiányzik, ott az elintézésre vajmi nagy szükség van.

Ha a quota-szerződés számai bármily alacsonyra leszállítatnak, míg Magyarország pénzügyi, kereskedelmi és nemzetgazdasági érdekei Ausztriának lesznek alárendelve, ha nem is szerződésileg, de a tényleges helyzetnél fogva, addig Magyarország sem megtagadások, sem adóemelések útján oda nem ér, hogy a deficizitektől és elszegényedéstől megóvja magát.

Ausztria intensív gazdasággal, virágzó kereskedelemmel és teljesen kifejlett iparral bíró állam; gazdaság, ipar és kereskedelem oly egyenletesen vannak elosztva, mi igen ritkán fordul elő az államokban. Ausztriában a hitel-viszonyok teljesen kifejlettek és oly mé-

lyen gyökereznek, mint Európa bármely civilizált államában. Ausztriának van Bécese, hol nem csak az állam pénzpiacza van, de a világpiaczkok egyik legtekintélyesebbje is. Ausztriának van egy tengeri kikötője Triestben, mely a világkereskedelemmel közvetlen összeköttetésbe hozza. Ausztriának van százados keletti összeköttetése a világ pénz- és kereskedelmi piaczaival.

Magyarország nagyrésztben még extensiv gazdasattal bír és ez mindene — — mert kereskedelme és ipara épen helyzeténél fogva a kezdetlegesség jellegeivel bír. Ha nincs termés, megáll minden. Hitelviszonyai kezdetlegesek és egészen a bécsi jóakaratnak alárendelvék. Magyarországnak van Budapeste, mely ugyan fekvésénél fogva oly előnyököt mutathat föl, minők Európa egy szárazföldi városánál se találhatók, de megélhetése és fejlődése föltételét, a pénzt, Bécsből kell venni. Fiuménak Triesttel való concurrálásából azt hiszem nem csak mi, de már a fiumeiak is kiábrándultak. Összeköttetésünk a világ-piaczezal sem régibb sem újabb keletű nincs, Bécs kegyelméből és közvetítésével élünk. Nyersterményeinket nagy részben elárusítja és földolgozza Ausztria, a földolgozott legnagyobb részét visszahozza hozzánk és ezzel a mi most csirázó iparunkat teljesen elnyomja. Bécsi hajó szeli a szőke Duna hajjait és a pesti fényes czég-táblák úgy tekinthetők, mint a bécsi időtől megbarnult táblájú czégek fiók-raktárai.

Bécs és Ausztria egy magyarországi jó termés minden előnyeit úgy élvezi, mint saját magunk. Az előnyök közösök tehát, de a rossz termés esetében a

bécsi kereskedelem és ipar államháztartásunk terhei könnyítésére közre nem járul, mi igen természetes; de hogy ezt tetszése szerint kizsákmányolhassa helyzeténél és a pénz-piacz teljes centralisatiója által Bécsben, ez már nem természetes.

Valamint az sem természetes, hogy épen ez előnyös állásában vasuti politikánk tönkretévesére kényszerítse az önmagábani bizodalmat elvesztett állam-kormányt és többséget, mint ez történt a orsova-tömösi csatlakozásnál.

Ausztria megtudta a vám-szerződésnél óvni saját ipar- és kereskedelmi érdekeit; ezen természetű érdekeink megóvásától Ausztriával szemben nem kell vala a szabadelvű vám-politika csattanós phrázisaival elrettenteni magunkat; ezeket saját érdek diktálta mindazoknak, kik hirdetői lettek annak. Eljő minden fejlődésnek indult államban azon idő, midőn nem csak az elv jogosultságát, de annak gyakorlati hasznát is föl lehet ismerni; addig vártak az államok is, melyeket ékes példák gyanánt szoktak fölemlíteni.

Ha közös államháztartásunk volna, melyből az állam-kormányzat és háztartás költségeit fedeznök, mint van ez egységes államoknál, a különbözetek előnyei és hátrányai arányosabban oszlanának el. De midőn két háztartás, két állam-kormány van, az ily különbözetekből származó, minden előnyök és hátrányok az egyik félre esnek, még pedig a hátrányok mindig arra, melyik helyzete, hátramaradottsága, eszközeinek kevés száma és gyarlósága folytán önmagán segíteni kevésbé képes. Ez pedig mi vagyunk. De ebből nem azt vonom ki, hogy tegyük hát közössé ház-

tartásunkat, hanem azt, hogy védjük meg államunk háztartását a másik állam praevaricatori ellen.

Ha számba vesszük Ausztria fentebb jelzett viszonyait és a miénket, rájövünk, hogy míg Ausztria nemzetgazdászata emelésén magas fokon álló földművelés, virágzó kereskedelem és ipar által dolgozhatik, és a pénz-piacz egészen hatalmában van, addig nekünk egyetlen számbavehető faktorunk földünk gazdagsága melylyel, mert sem kereskedelemmel, sem iparral és legfőként pénzzel nem rendelkezünk, annyit és azt nem eszközölhetjük, mennyit előnyösebb helyzetében Ausztria kivinni képes a maga nemzetgazdászati érdekei emelésére.

Szomorú kép, mit helyzetünkről festettem; de a való takargatása, a helyzet félreismerése volt mindig az, és hét év alatt legfőként, mi egyszer elbizakodottakká, máskor desperatusokká tett ugy bennünket, valamint a kormányt.

Hányan nem voltak, kik a kiegyezés után Ausztria elszegényedését és saját pénztigyeink fölvirágzását várták?! a bekövetkezett jó termések az államépitkezések által megélenkült pénzforgalom, mind megannyi kezesség fogadtatott állami és egyéni finanziaánk fölvirágzására. Míg Austria adó emelések keresztülvitelén és adó hátralékok behajtásán dolgozott, addig mi az ott ezek következtében mutatkozott elégedetlenséget a kiegyezésben nyert előnyöknek tulajdonítottuk, mely fölfogás mellett az is látszott bizonyítani, hogy nálunk ily rendszabályok behozatalát a kormány és törvényhozás szükségességnek nem tartja.

Most meg azonban a rossz termő-évek, a könnyelmű

gazdálkodás után kormányostól egyfitt desperálunk jövőnk fölött.

A tetterő egészen kiveszett belőlünk, panasz és panasz — — egy-egy rendszabály, melylyel a már-már bekövetkezett válságot halasztgatjuk; de minden kérdés, mely tartós és maradandó javulást idézhetne, vagy föl, vagy ki, vagy lefelé, kényessé válván; dolgozunk apró reformok, megtakarítások, kisebb adóemelések és hasonlók körül, melyektől mindnyájan keveset várunk.

Sem elbizakodás, sem desperatió rajtunk nem segíthet. Erőnket komolyan számba kell vennünk és ennek egész összességével és minden tekintetek félretételével cselekednünk.

Magyarországot a természet sok kincscsel áldotta meg; van gazdag földünk, melyet okszerű, intensiv gazdálkodással az éghajlat sok csapásaitól részben meg lehet óvni. Vannak hajókázható folyóink, van vasunk és szentünk. Ha iparunk és kereskedelmünk lábra kaphat, míg nyersterményeink piacza, Nyugot-Európa nyitva lesz előttünk, addig iparunk kivitelére kelet felé fekvésünk a legelőnyösebbek egyikének mondható a velünk concurrálható államok között.

De mindehez pénzre van szükségünk, és pénzpiacunk függetlenítésére Ausztriától.

Míg a kereskedő és iparos Bécsre van utalva pénz- és hitelkérdésben, míg a pesti pénzpiacz nem egyéb, mint Bécs gyengén dotált fiókja, míg a pesti és magyarországi érdek csak úgy talál meghallgatásra, ha a bécsivel nem ellenkezik, a bécsi pedig tekintet nélkül Magyarországra, addig ne álmodozunk helyzetünk megjavulásáról.

Ha a gazda, kereskedő, iparos által szükségelt pénz soha nem található itt, mindig Bécsben keresendő : akkor ezek — akarva nem akarva — a bécsi Babel föl-építésén dolgoznak, mely csak akkor lesz igazi hatás-sal Magyarországra, midőn eldőlteben romjai alá temeti azt. A bécsi krachban az előjáték már megvolt.

A bankkérdés megoldását, a magyar pénzpiacz fölszabadítását kétkedés, tanácstalan tanácskozások, nem fogják eszközölni soha. A nagy és hosszas készü-lődések is csak arra valók, hogy az ügy keresztülvihe-tőségében kétkedők számát még szaporítsák, kik közt fájdalom épen titubálásunk következtében a pénz em-berei vannak fölös számmal, ezeknek jó akaratú köz-reműködésére psdig szükségünk van.

A ki ezen kérdés megoldása nélkül hiszi finanzei-ánkat rendezhetni, végelgyengülésben sinlődő adófizetési képességünket fölemelhetni, az mondja meg ezt, álljon nyíltan elő azon eszközökkel, melyekkel e kívül magun-kon segíthetünk? De, mert erről és arról is akadályok mutatkoznak, itt is, ott is kételyek merülnek föl, exis-tentiánk egyik uapról másikra való taszigálásával vi-gasztalgatni bennünket, szép samaritanus tulajdonság lehet, hanem nem az, mire most Magyarországnak szük-sége van.

A fejedelem, ki, hogy alkotmányos utra térjen, ha-gyományos családi politikájával tudott szakítani, önmaga és az állam érdekében, tizenkét évi reményt, munkát egész irányzatával földadott, jogos és méltányos köve-teléseinket, ha ezek előtte nyíltan és őszintén feltáratnak, meg fogja hallgatni ; mert neki a monarchia mindkét álla-mának megtartása és fölvirágzása egyformán fekszik szi-

vén. Egy nemzet és állam jogos követelését lektüzdeni a bécsi nationalbank összes összeköttetéseivel együtt ez esetben gyengének fog bebizonyulni.

Alkudozni és fenyegetni, kérni és rendelkezni akarni: ezek jól alkalmazva nevezetes nevelési módszerek: de nem oly felnőtt gyermek számára, mint a nationalbank.

Ha a bank-privilegium előnyöket nem biztosítana a magyar államban a banknak, nem ragaszkodnék ehhez oly szívosan és egy független, önálló bank felállítását nem akadályozná a tőle kitelhető módokon; de mert ez így van, mindaddig fogja káros befolyását gyakorolni a magyar pénzpiacra és államunk elgyengítésére míg elég puhára be nem páczol, hogy az általa diktálendő föltételeket ellenmondás nélkül elfogadjuk. . . . Ez az, mit a kormánynak megakadályozni kell. Tudja azt mindenki, hogy ezen háboru számtalan áldozatokba fog kerülni, de a mely állam existentialis kérdését a nélkül adja fel, hogy annak megvédelmezését egy rosszabb állapot bekövetkezésének eshetőségétől félvén, megkísérteni is akarná vagy merné, ez a függetlenség és önállóság eszméjéről mondjon le, és azon összeget, mibe ennek megtartása kerülné, tüzze ki díjúl oly historikusoknak, kik e nemzet történelmét a jövőben kegyelmesebben fogják megírni, mint azt ily elbukás után megérdemlené.

A nationalbank követelései is nagyon fognak alászállani, mihelyt annak tudatára jut, hogy az ultimátumot a nemzet egy szívvvel és lélekkel adja meg és ettől el nem áll, mint a pénzügyminiszterek tevék a multban.

S miután a nationalbank a maga privilegiumára és

monopoliumára nem a mi szép szemeinkért fektet sulyt, hanem azon előnyökért, melyeket ez biztosít neki; ezen előnyök pedig olyanok, melyek akárkinék is előnyök, ezek iránt pedig az európai piacokon heverő pénzek nem idegenek, sem azok tulajdonossai: lássunk ily pénz és emberek után; de ne fenyegetés okáért keressük ezt, a mivel a komoly elhatározásunk iránti hitelt is eljátszhatjuk, hanem keressük azért, hogy kínálat esetében el is fogadjuk azt.

Ha derouteirozott hitelünk daczára, az európai krach közepette nem produktiv befektetésekre kaptunk pénzt, bár nehéz föltételekkel, akkor kapni fogunk arra is, hogy a bank követeléseit kielégítsük, és ez által pénzügyi önállóságunk egyik eszközét magunknak megszerezzük, melylyel épen hitelezőink megnyugtatására teszünk legtöbbet, kiknek a magyar hitelveszonyok javulása és ez által a magyar papirok értékének emelkedése és elhelyezett tőkéjük biztosítása érdekükben áll.

Ha Jassyban képes volt az oiañ nemzet önálló jegybankot fölállítani, és abban érczfedezeetről is gondoskodni, ha a német államocskák mindegyike jegybankokat tudtak felállítani, akkor nekünk, ha önmagunk iránti bizalmunkat teljesen el nem veszítettük, e felett kétkednünk nem szabad.

Magyarországon annyi külföldi és ausztriai tőke van elhelyezve, hogy czen tőkéknek és a magyar állampapiroknak tulajdonosai hitelünk emelésének, pénzviszonyaink rendezésének eszközlésében, saját érdekükben hű szövetségeseink fognak lenni.

Mi az állam követeléseinek meg fogunk felelni,

áldozatokat is fogunk hozni, de a feltételt és eszközt, hogy tehesünk az államért, az államnak kell megszavazni. Ha pénz- és hitelviszonyaink fölszabadulnak Bécs alól, akkor iparunk, kereskedelmünk és gazdaszatunk is föl fog virulni, akkor lesz az adóemelésnek is bázisa, de így csak préselni lehet adót az emberekből, de nem fölvenni tőlök.

Minden napi késedelem ez ügy megoldására föler egy elvesztett millióval. Ki komoly időkben csak palliativ-szereket praescribál, melyek sikerében ő maga kétkedik legjobban, az többet árthat ügyünknek jóakarattól, mint ellenségeink az ellenkezőből. Most már nem értünk rá, hogy némely urak és cliquek jóakarattát biztosítsuk magunknak, és ennek hozzunk áldozatokat: mert ebből megélni nem lehet; akár marad a nationalbank és az evvel összeforrt osztrák kormány jóakarónk akár nem, a kérdés megoldását halasztani nem szabad.

Ha mostani kormányunk módot nyújtani a megoldásra nem képes, álljon elő vele nyiltan, határozni fog az ország többsége a felett, hogy ez akadályokat ő is oly komolyoknak tartja-e vagy nem. De ezen kérdés halasztása rosszabb a tehetetlenség nyilt bevallásánál, mert az időt vesztegeti és a viszonyokat még jobban összezilálja, és azoknak állását, kik ellenkező nézetben vannak, és kik e nézet érvényesítésére erőt, reményt és képességet éreznek magukban, nehezíti.

A bankkérdés megoldása nélkül az összes finanziaális tervezeteknek hiányzik a bázisa; homokra van finanziaánk, kereskedelmünk, iparunk és hitelünk építve. Mit nem tudott három század megtörni, alkot-

mányunk- és államiságunkban fektetett hittünket, azt a nationalbank eszközölni fogja úgy, hogy a feltámadhatás reménye is ki fog aludni a szivekből.

Azt mondhatják e sorok olvasói: elő tehát a tervvel, mely a magyar pénzpiacz fölszabadítását és a bankkérdés megoldását fogja eszközölni; a ki ezt nem tud adni és pedig olyat, melynek kivihetősége iránt kétség nem lehet, az hallgasson el. Nem úgy van ez uraim! nem a tervek hiányoznak, sőt merem állítani a pénz sem; de hiányzik a valódi akadályoknak nyílt és őszinte bevallása. Beszélnek arról, hogy nincs pénzünk, beszélnek arról, hogy a fölharagított nationalbank egyszerre fog kivonni minden pénzt Magyarországról és ez kiszámíthatatlan, megmérhetetlen károkat és zavarokat fog előidézni; beszélnek arról, hogy a valuta helyreállítása miű akadályokba ütközik, nemcsak nálunk, de Ausztriában is.

Mindezek komolyan számba veendőek ugyan, de ezeknek legyőzése iránt komoly kételyek nem merülhetnek fel azoknál, kik hasonló és még nehezebb viszonyok leküzdését észlelték egyes államok történelmében. De van mindezeknél egy komolyabb akadály, melynek bevallásától azonban tartózkodnak, ez pedig az: hogy ezen kérdésben van stipulálva a mi alárendeltségünk Ausztriával szemben. Mig a bécsi piacz az, hol úgy állami, mint egyéni szükségletünkre a pénzt és hitelt keresnünk kell, mig államiságunk, függetlenségünk, önállóságunk, állami és egyéni jólétünk föltételét Bécsben tartják, addig a kiegyezés adta jogok névlegesek, és elhatározásaink önállósága látszólagos csak; mert ezen eszköz oly hatalmat biztosít Bécs és

Ausztriának, melylyel a feladott előnyöket paralisálni tudja minden időben.

Én igen örülnék, ha az eseményeknek sikerülne bebizonyítani, hogy csalódtam; de az eddigi eredmények mellett szólnak, valamint az is mellett bizonyít; hogy a nationalbank követeléseit se nem mérsékli, sem az alkudozásokat, melyek egy önálló jegybank fölállítására irányultak, az ausztriai kormány soha nem közvetítette. Sőt adóhátraléki jegyek és más forgalomba hozható pénztári jegyek kibocsáthatása elébe mindig onnan gördítették a legkomolyabb akadályok, melyek pénzügyminisztereink ez irányu reményeit rendszeren a fagypontra hűtötték le.

Egy önálló magyar jegybank, egy magyar önálló pénzpiacz teremtése nem vágyaink tárgyát, de állami megélhetésünk és fejlődésünk föltételét képezi. S miután nem vágyak ezek, de éleletsükségletek, rólok lemondani nem fogunk soha; mert gazdaszatunk, kereskedelmtünk és iparunk fölvirágozása nemcsak nem eszközölhető ezek nélkül; de nem is képzelhető. Kik ezek nélkül vélik ezt eszközölni, azok tartoznak a válaszszal és avval, hogy a mult szomorü eredményeit megczáfolják; mi eléggé okultunk a multon arra, hogy követeléseinkben egy hajszálynit se tágítsunk jelenben.

Mielőtt ezen iratot bevégezném, szükségesnek tartom államunk egyik égő sebét: a nemzetiségi kérdést megemlíteni.

A nemzetiségi kérdés annál inkább szokott elmérgesedni, mennél kevésbé képes az egyes polgárok jogos és méltányos követeléseit kielégíteni az állam. A

nemzetiségi kérdésnek tápláló dajkája a polgárok elégedetlensége.

A nyomasztó adók, a rosz és lassu igazságszolgáltatás, a vagyon- és személybiztonság hiánya, rendezetlen vagyonviszonyok, a kereskedelem és ipar pangása, a hitelviszonyok roszasága még a magyar embert is elkészerítik; minő joggal lehet hát azt várni az idegen ajku nemzetiségeitől e hazának, hogy valódi belső ragaszkodással viseltessenek államunk és alkotmányunkhoz, melynek velünk együtt terheit érzik, de azon egy előnyét, hogy magyar, már születéstiknél fogva nélkülözniök kell! A nemzetiségi agitatók egy nagy része nem a nemzetiségi, de a magán- és polgári aspirációiban az egyeseknek leli meg a kedvező talajt: nálunk a köz elégületlenség conglomerálódik a nemzeti fajok szerint, nem pedig nemzetiségi aspiratók találnak kifejezésre az egyeseknél.

Mentől inkább gyengült az állam ereje és tekintélye, mentől nyomasztóbb lett az egyes polgárok helyzete, annál nagyobb horderőre emelkedett a nemzeti-ségi kérdés, annál erősebb követelésekkel léptek föl és annál féktelenebb és kiméleflenebb lett a hang, melyen az nyilvánult.

Nemzetiségi törvény, az egyesek megnyerése, mindezek célhoz nem vezetnek. A mely állam az egyes polgárok jogos és méltányos követeléseit, iránta támasztott igényeit ki tudja elégíteni, az existentionális eszközök megszerzésére és megtartására a polgároknak segítkezik, egyszóval az individuális létet biztossá és kellemessé teszi, az a nemzetiségi kérdések $\frac{9}{10}$ részét megoldotta, a fennmaradt $\frac{1}{10}$ részt meg kielégíteni

képes lesz. De a míg csak $\frac{1}{10}$ részét adjuk meg a fentebb említett igényeknek és $\frac{9}{10}$ részét nemzetiségi postulatum alakjában vagyunk kénytelenek kifizetni, addig kielégíteni őket nem fogjuk soha; mert önmegsemmisítésünkkel sem adhatunk annyit, mennyit ők kívánnak, lévén ez az, mivel magunk sem birunk: a polgári jólét.

Ezt egyszerre adni nem lehet; de irányuljon ezen cél felé határozott és komoly törekvésünk, mindjárt hozzáfogtunk a nemzetiségi kérdés megoldásához és ezzel a Mileticsek, Trauschenfelsek lábai alól kivettük a talajt. Ekkor lesz nemcsak törvényes, de természetes jogunk is mindazokat komolyan megbüntetni, kik államunk existenciáját támadják meg, mert nemcsak a mi, de saját fajok érdekeit is veszélyeztetik, és Magyarország összes polgárságának jóléte, nyugalma ellen követnek el merényletet. Ma még számos hívőkre akadnak, kik eljárásaikban csak a magyar faj, nem pedig a közérdek ellen látnak attentátumot; ez pedig egy gyenge államban, mint a miénk, igen veszedelmes, azért, mert míg engedékenységtünket félelemre magyarázzák, szigorunkkal martyrokat csinálunk, miket másodsor mindig bajosabb legyőzni, midőn már azzá váltak, mint mi-kor még mártýrok nem voltak.

A kormány tartózkodjék az olcsó babérok szerzésétől a nemzetiségek egyesei irányában, de annál határozottabb és gyorsabb eljárást kövessen az összességel szemben. Az ingerkedések a bajt elmergesítik, a határozott irány és eljárás a bajt kettévágja; és minden esetben elintéztvén, nem hagyja függőben, mint van

ma annyi elintézetlenül, melyből mint Pandora szelencéjéből újabb meg újabb betegség származik.

A nemzetiségi követeléseket soha kielégíteni nem lehet; de azon állam beléletét, mely polgárainak jóllétét biztosítja, melynek kormánya sem a nemzetiségek megnyerésén, sem azoknak megfélemlítésén nem dolgozik, hanem intézkedéseiben az állam érdeke, a törvényesség, igazság és méltányosság által vezérelteti magát, a nemzetiségi kérdések előtérbe tolása nem képes megzavarni. A szászok megnyerése, a pauszlávok elnyomása egyforma rosztat szült végeredményében, elégedetlen, praetensiókkal teljes szászokat és tótokat.

A mostani kormány épen oly kevésbé bír az elkenyesztetett szászokkal, mint a megfélemlített tótokkal, urok csak azon esetben fog lenni, midőn ezen jó urak úgy a kormány engedékenységre, mint baklővéseire ok nélkül fognak számítani.

Főbb vonalaiban érintém azon bajokat, melyeken a kormány, törvényhozás és legfőként a társadalomnak kell, hogy segítsen, ha államunkat elpusztulni, alkotmányunkat eljátszani, nemzetünket elveszíteni nem akarjuk.

Elismerem, hogy még száz és ezer hasonló horderejtű kérdések vannak, melyeket mind érintetlenül hagytam; de az előszámlálást ki-ki megteheti magának, valamint azt is megkeresheti mindenki, hogy mi minden egyes kérdésnél a társadalom, mi a törvényhozás, és mi a kormány mulasztása — — ezen tényezők közül mindegyik tegye meg a maga kötelességét, s azt képes is lesz elintézni; de ha vagy roszakarat vagy tudatlanságból mindennek megjavítását csak a

kormány vagy csak a törvényhozástól követeljük, ezzel azoknak munkakörét annyira kiszélesítjük, hogy nemcsak a követelt kérdésben, de a természet és törvényadta körben sem fog megfelelni a várakozásnak.

Vegyük továbbá jól számba erőnket, és gondoljuk meg, hogy a föltornyosult bajokkal s eseményekkel csak együttes erővel küzdhetünk meg. A jobboldal hatalmát csak az ország végelpusztulásának árán tarthatja meg továbbra is, mert erőt és támogatást a népből nem merithet; csak a reactio vagy egy forradalom, mely még erőt kölesönözhet neki. Forradalom? kérdik sokan, hisz a szélső elemek azok, melyek forradalmat provokálhatnak, vagy csinálnak, akarva nem akarva.

A forradalmat sohasem azok, kik a zendülés zászlóját kitűzik, hanem azok, a kik ellen ki van az tűzve, csinálják. Ha egy állam polgárai a hatalmat, mely felettök van, legyen az akár egyes ember, akár pártok kezében, türehetetlenek tartják, annak jogosultságát, üdvösségét kétségbe vonják, de egyszersmind ideiglenességéről is meg vannak győződve, ritka esetben törik egy forradalommal meg. Azonban ha látják, hogy e hatalom permanenssé akar válni, és azon idő, események, a melyek iránt várakozással voltak, anélkül mulik el, hogy a hatalom kezelői és kezelésében az óhajtott változást idézték volna elő, ekkor már a forradalom csak egy kis lökéstől függ, melyet a legjelentékenyebb esemény képes megadni.

A mily mértékben sikerült a jobboldalnak tehetetlenségét, az ország ügyei és érdekei káros és rossz kezelését ad oculos demonstrálni, azon mértékben szaporodtak a szélső ellenzék és reactio hivei, azaz a va-

lódi forradalmi anyag. Mentől inkább győződik meg az ország az iránt, hogy a jobboldal erejét nem az ország kielégített vagy megnyugtatót közvéleményéből, hanem a helyzetből, melyet a kiegyezés létesítésével teremtett magának, meríti, annál inkább fog azoknak száma szaporodni, kik a kiegyezést is hajlandók eldobni, csakhogy evvel a jobboldal politikája-, irány- és rendszerétől is megszabaduljanak, melyet lerázni eddig nem sikerült; ezekkel szemben fog azoknak száma szaporodni, kik a rendet mindenek fölé helyczve, azt az alkotmány árán is conserválni akarják. Ha ez a két hullám elég nagyra nőtt, akkor a jobboldal feje fölött összecsap, és a hazát, jobb- és baloldalt maga alá temeti.

A mely párt az országot a finanziaális deroute, a társadalmat nagy foku demoralisáció szélére vezette, és mely nem elég erős, hogy kormányozzon, mert a nemzetiségek ő alatta forrongnak, a vagyon és személybátorság ő alatta csökkent nagy mértékben, a kereskedelem, gazdaszat, ipar az ő regiméje idejében hanyatlott, az a párt, ha bármekkora is a parlamentben, a természet rendje szerint elvesztette létjogát.

Tekintsenek alkotmányos államok történelmére és abból meggyőződhetnek, hogy az emlitem hibák egyike is elegendő, hogy az azokat elkövetett párt vagy kormány kénytelenek legyenek a károsan használt hatalmat kezeikből kiadni; mert ha ezentul is igyekeztek volna azt megtartani, ez esetben az alkotmány iránti bizalmat és hitelt ingatták volna meg a nemzetben. A mely parlamentben pedig olyan többség van, mely ezen az áron is ragaszkodik a hatalomhoz, az az országgyűlés nem

az alkotmány biztosítását eszközli, hanem épen az el-
lenkezőjét annak.

A Bach régiméje, a Schmerling kísérletei lehetlenné
váltak, nem azon resensuért, melyet keletkezésök idejé-
től magok iránt ébresztettek, mert ennek daczára maig
is virágozhatna bármelyik, hanem azért, mert az állam-
pénztárt kiürítették, az adózokat fizetéseképtelenné tet-
ték, az állami- és magán hitelt aláásták. Tekintsenek
vissza az elmúlt 7 évre és meg fognak győződni, ha a
Bach és saját számaikat összevetik, hogy jó darab
munkát végeztek azon irányban, mely a Baché volt. A
mi absolut regimét is lehetlenné tesz, az épen ugy, sőt
inkább kell hogy olyan párt uralmat lehetlenné tegyen,
mely az alkotmányos élet körén belől mozog vagy
legalább ezt negélyezi magáról.

Bach — daczára buraucratiájának és nemzet ellenes
irányának — egyet nem volt képes tenni, a nemzetet de-
moralizálni, az alkotmányosság iránti hitet és bizodal-
mat megsemmisíteni. Ő megrontotta az állam hitelét,
elköltötte az állam vagyonát; de minden egyes fias-
cojával kitünő szolgálatot tett az alkotmányosságnak;
elvitázhatatlanul bizonyítván be ezekkel politikája és
állása farthatatlanságát. Az ő buraucratiája a nemzet
testén kívül, mint a férgek a testet, infesztáltak a nem-
zetet. Amiénk, mint a csontszű bentünk rágódik. A jobb-
oldali gazdálkodás, nem csak a maga, de az alkotmá-
nyosság iránti bizodalmat is megingatja, legkivált, ha
azon tévhitből ki nem ocsúdnak, hogy önök vagy az
absolutismus, önök vagy a forradalom. Önök ugy ki-
vánják megtartani a nemzetet magok mellett, mint
a boldog emlékü gr. Guyon Richárd taboruok az ujon-

ezokat a branyiszkói magaslatok elfoglalásánál, hátul kartácsütegeket állítván föl, kényszeríté őket magával rohanni a magaslatokra, mert elől és hátul veszedelem volt. Ez jó volt egy ütközetben; de a mely nemzetben azon hitet ébresztik fel, hogy csak a meghalás lehetősége áll előtte, vagy enervatio folytán, mire a jobboldali eddigi politika vezet, vagy egy forradalom által, melyre, mint mondják az ellenzék politikája ragadhatja, az a nemzet, ha egyszer az utóbbira határozná el magát, nem fog uralható lenni sem önök, sem az ellenzék azon része által, mely a forradalmat soha nem provocálta, törekvéseiben pedig sokkal inkább megfelelt az alkotmányos fogalmaknak mint az önök által fölállított axiómák, melyek öntudatlanul bár, de ily irányban hatnak.

Senkinek nem jut eszébe, hogy a jobboldalt és egyéneit azzal vádolja, hogy öntudatosan haladnak ez irányban; a világért sem; egy elkövetett, hibának száz meg ezer consequentiái vannak, melytől csak az szabadul meg, ki azt beismeri és jóvá tenni akarja. Száz ugynevezett reformot, ezer szükségesnek mondott hivatalt teremtettek, ezeknek meg van ezer consequentiája; — előbb egy kényes kérdést kerültek, ennek lett ezer consequentiája, mely ma mind egyformán kényes.

Azzal ma már segíteni nem lehet, hogy a minisztereket személyenként változtatják; ezek képességek, de nem irányuk iránti kezességek. Önök sem hisznek bennök: hogy kívánhatják ezt tőlünk?! Változtatni kell politikájukat, mely tulajdonképen nem is az önöké. A megyei rendezést, Tóth Vilmost kivéve, a perrendtartást, Horváth Boldizsárt kivéve, az igazságszolgáltatás ilyszerü különválasztását, ujból Horváth Boldizsárt ki-

véve. a birói kinevezést, Bittót kivéve, a vasuti politikát senkit ki nem véve, az adótörvényeket és pénzügyi helyzetet újból senkit, sem pénzügyi bizottságot, sem Lónyai grófot, sem Kerkapolyit ki nem véve, mindenki megtagadja. hogy az ő terve, ohaja és akarata lett volna. Ugyan kérem, ha semmi sem volt az önök akarata, hát tessék ne a consequentiáit keresni ezen gazdátlan decadentiáknak, hanem változtassák meg azokat.

Az ellenzék mérsékelt része örömmel fogja önöket támogatni egy más és helyes irányban; álmaikat pedig legkevésbé sem fogja a közjogi vita rémeinek fölidézésével zavarni; mert az az állam, melynek minden erejére szüksége van, hogy a belválságból kibontakozzék, melynek kormánya még bent sem bir kellő súlylyal, az nem képes consolidált viszonyu államokkal jobb nemzetközi szerződést stipulálni most, mint stipulálhatott volna azon időben, midőn nem csak a törvényszerű, de a természetszerű és valóságos coordinatio is megvolt, mely a bel állapotok és viszonyok egyforma erősségében szokott gyökerezni.

Ha a többség egyes tagjai megkísérlenék egyetlen egyszer azon nézeteket, mivel választóikat lelkesültségre ragadták, és mit az országház kivételével mindenütt nyil tanelmondanak, érvényre emelni; mennyire más többség alakulna a parlemen then egy pár percz alatt, melynek azon előnye is volna a mostani fölött, hogy az eszmék és elvek ugyanazonossága, nem pedig a helytelenül fölfogott érdekközösség, mely a clique-uralommal soha nem tud megküzdeni, kötné ezt össze.

Annak a törvényhozó testületnek, mely így járna el, tekintélye vajmi különböző lenne attól, melyet ma a

meglazult pártfegyelemmel sehogy se tudnak kierősza-
kolni a választók értelmesebbjeitől. Annak a parlamentnek
pedig, mely áldozatokat kíván és ró a nemzetre, szük-
sége van tekintélyre ; mert e nélkül az ily intézkedések
utáni eredmény a valóságban a várakozás mögött mesz-
sze hátra fog maradni.

A magyar törvényhozásnak egy nagy kötelessége
van, melynek, ha meg nem felel, az ország romlásának
egyik tényezője fog lenni. Ezen kötelezettség pedig ab-
ból áll, hogy egy egészséges pártalakulást úgy a tör-
vényhozó testületben, mint künt az országban lehetővé
tegyen. A baloldal megtette az első lépést ; ha ez ered-
ménytelennek bizonyult be, úgy a dicsőségmint romlás
a többség kizárólagos tulajdona leend. Ebből a felelős-
ségből ki nem menekednek sem a sophistika, sem a
puszta tagadás fegyverével.

Nincs sem önöknek, sem az ellenzéknek más mis-
siója, mint az ország és alkotmány megmentése és
megtartása. Az gyenge vigasz, hogy melyik ejtette el
az alkotmányt és nemzetet. Versenyezzünk azért, hogy
melyik fogja megmenteni ebben a versenyben ; bárki
győz, mindenki nyerni fog, a mult küzdelmeiben pedig
minden győzelem egy vesztesége volt a nemzetnek.

Ha el van vetve a koczka a mult és jövő kö-
zött, többé hatalmában nem leend senkinek a felkor-
bácsolt pártszenvedélyeket lecsillapítani, a harcztért
megválóztatni. A multban előbb tettünk, azután gon-
dolkodtunk ; most csak egyszer kísértsük meg előbb
gondolkodni és azután tenni.

DE BALLAGI GÉZA

2012

2002

